

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІОЛОГІЇ ТА УПРАВЛІННЯ

КАФЕДРА СОЦІАЛЬНОЇ ФІЛОСОФІЇ ТА УПРАВЛІННЯ

**Кваліфікаційна робота
магістра**

**СОЦІАЛЬНА РОБОТА З ПОПЕРЕДЖЕННЯ НАСИЛЬСТВА
НАД ЖІНКОЮ В СІМ'Ї**

Виконала: магістрант 2-го курсу, групи 8.2319-ср-з
спеціальності 231 «Соціальна робота»
освітньо-професійної програми
«Соціальна робота»
А.Р. Фука-Дубина

Керівник: професор кафедри соціальної
філософії та управління
доцент, д.філос.н. Капріцин І.І.

Рецензент: професор кафедри соціальної
філософії та управління,
доцент, д.філос.н. Глазунов В.В.

Запоріжжя 2020

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціології та управління
Кафедра соціальної філософії та управління
Рівень вищої освіти магістр
Спеціальність 231 «Соціальна робота»
Освітньо-професійна програма «Соціальна робота»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри соціальної філософії та
управління

_____ Т.І.Бутченко
« ____ » _____ 2020 року

З А В Д А Н Н Я
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ

Фука-Дубина Анжела Рустемівна
(прізвище, ім'я, по-батькові)

1. Тема роботи Соціальна робота з попередження насильства над жінкою в сім'ї

керівник роботи Капріцин Ігор Ілліч проф.кафедри, доцент.
(прізвище, ім'я, по-батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затвердені наказом ЗНУ від «25» травня 2020 року № 606-с

2. Строк подання студентом роботи 3 грудня 2020 року

3. Вихідні дані до роботи Слюсаревський М. М., Блинова О. Є. Психологія міграції : навчальний посібник. Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Кіровоград : ТОВ «Імекс ЛТД», 2013. 244 с.; Журавель Т. В. Соціальна профілактика як напрям соціально-педагогічної діяльності. *Соціальна педагогіка* : навч. посібник / за заг. ред. О. В. Безпалько. Київ : Академвидав, 2013. С. 85-101. Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми : посіб. / за заг. ред. З. П. Кияниці, Ж. В. Петрочко. Київ : Обнова Компані, 2017. 256 с.;

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити) 1. Дослідити історію дослідження соціальної роботи з попередження насильства над жінкою в сім'ї. 2. Визначити основні поняття: «соціальна робота», «профілактика», «сімейне насильство над жінкою», «жінка», «жертва насилля». 3. В. 4. Дособливості жінок, які постраждали від сімейного насилля 5. проаналізувати технологію соціальної роботи з попередження сімейного насильства над жінками 6. Проаналізувати аналіз ефективності технологій соціальної роботи з попередження сімейного насильства над жінками в Україні. 7. Сформувані напрями підвищення ефективності технологій соціальної роботи з профілактики сімейного насильства над жінками в Україні.

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень)

1 таблиця

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
Розділ 1	Капріцин І.І., доцент кафедри соціальної філософії та управління	25.05.2020	25.05.2020
Розділ 2	Капріцин І.І., доцент кафедри соціальної філософії та управління	26.06.2020	26.06.2020
Розділ 3	Капріцин І.І., доцент кафедри соціальної філософії та управління	03.10.2020	03.10.2020

7. Дата видачі завдання 25 травня 2020 року

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1.	Вибір теми кваліфікаційної роботи	Березень – квітень 2020	<i>виконано</i>
2.	Бібліографічний пошук	Травень 2020	<i>виконано</i>
3.	Розробка основних положень роботи	Травень 2020	<i>виконано</i>
4.	I розділ	Червень 2020	<i>виконано</i>
5.	II розділ	Липень – серпень 2020	<i>виконано</i>
6.	III розділ	Жовтень – листопад 2020	<i>виконано</i>
7.	Систематизація висновків	Листопад 2020	<i>виконано</i>
8.	Нормоконтроль	Листопад – грудень 2020	<i>виконано</i>

Студент А.Р. Фука-Дубина

Керівник роботи І.І. Капріцин

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер І.С.Цапліна

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота складається з 81 сторінок, 61 позицій у списку літератури.

СОЦІАЛЬНА РОБОТА З ПОПЕРЕДЖЕННЯ СІМЕЙНОГО НАСИЛЬСТВА НАД ЖІНКАМИ

Мета дослідження: дослідити соціальну роботу з попередження сімейного насильства над жінками.

Об'єкт дослідження: профілактична соціальна робота з жінками, які зазнали сімейне насилля.

Предмет дослідження: особливості профілактики соціальної роботи з попередження сімейного насильства над жінками.

Методи дослідження: аналіз, синтез, індукція, дедукція, абстрагування, аналіз статистичних даних.

Гіпотеза: своєчасна соціальна робота з попередження сімейного насильства над жінками яка допомагає бути підготовленою, щоб уникнути ситуацій в яких відбувається насильство.

Висновки: Головним напрямом діяльності соціальної роботи з попередження насильства є відновлення їх морального, психічного та фізичного стану, їх соціальних функцій, приведення індивідуальної чи колективної поведінки у відповідність із загальноновизнаними правилами і нормами.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	7
РОЗДІЛ 1. МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ПОПЕРЕДЖЕННЯ НАСИЛЬСТВА НАД ЖІНКОЮ В СІМ'Ї.....	9
1.1. Історія дослідження соціальної роботи з попередження насильства в сім'ї.....	9
1.2. Уточнення основних понять дослідження: «соціальна робота», «профілактика», «сімейне насильство над жінками».....	16
1.3. Принципи та методи дослідження соціальної роботи з попередження насильства над жінкою в сім'ї.....	25
РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ПОПЕРЕДЖЕННЯ НАСИЛЬСТВА НАД ЖІНКОЮ В СІМ'Ї.....	30
2.1. Феноменологія сімейного насильства.....	30
2.2. Соціально-психологічні особливості жінок, які постраждали від сімейного насилля.....	37
2.3. Технології соціальної роботи з попередження сімейного насильства над жінкою в сім'ї.....	44
РОЗДІЛ 3. ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ПОПЕРЕДЖЕННЯ НАСИЛЬСТВА НАД ЖІНКОЮ В СІМ'Ї.....	53
3.1. Аналіз ефективності технологій соціальної роботи з попередження насильства над жінкою в сім'ї в Україні.....	53
3.2. Рекомендації та шляхи вдосконалення діяльності фахівців соціальної роботи з попередження насильства над жінкою в сім'ї в Україні.....	61
ВИСНОВКИ.....	68
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ.....	73

ВСТУП

Актуальність дослідження. Мабуть, не знайдеться жодної людини, що не усвідомлювала б, наскільки в нашому суспільстві поширене насильство. В усіх частинах світу йдуть війни, росте кількість таких злочинів, як убивства, зґвалтування і збройні напади. Статистика красномовно свідчить про те, з якою частотою люди убивають один одного. Нам хочеться думати, що у своїй родині ми завжди, як у надійному притулку зможемо укритися від стресів і перевантажень нашого неспокійного світу. Що б не загрожувало поза будинком, ми сподіваємося знайти захист і підтримку в любові тих, з ким ми підтримуємо найближчі відносини. Однак для багатьох людей бажання знаходження сімейного спокою виявляється нездійсненим, тому що їх близькі є скоріше джерелом загрози, чим надійності і безпеки. Тривожна статистика випадків побиття дружин чоловіками і жорстоким поводженням з дітьми і старими доводить, що насильство в родині стало настільки ж звичайним, як насильство на вулицях міст. Проблема насильства в родині довгий час була областю табу і дотепер існує реальний опір соціуму звертанню до цієї проблеми. Статистичні дані щодо поширеності насильства, на думку авторитетних експертів (І.С.Кон і ін.), не заслуговують довіри як явно занижені.

У суспільній свідомості і ЗМІ проблема насильства представлена в дуже усіченій і трансформованій формі «жахів окремого випадку». Уявлення про те, що насильство має місце тільки в соціально неблагополучних родинах, сучасні дослідники вважають неспроможним міфом суспільної свідомості. Насильство в родині відбувається в будь-яких шарах і категоріях населення, незалежно від класових, расових, культурних, релігійних, соціо-економічних аспектів. Насильство може викликати різні порушення, такі як: порушення в пізнавальній сфері, а також розладу апетиту, сну; зловживання наркотиками, алкоголізм; мимовільне відтворення травматичних дій у поводженні; спроби самопокарання (наприклад, самокатування); безліч

соматичних скарг. Порушення, що виникають після насильства, торкаються всіх рівнів людського функціонування, що приводять до стійких особистісних змін. Крім безпосереднього впливу пережите насильство може приводити до довгострокових наслідків, що найчастіше впливають на все подальше життя. Проблематика психології насильства – велика область, що розроблялась у світовій психології останні тридцять років (Д.Левинсон, Дж.Кабрін, Д.Фінкелхор, К.Брон, Э.Міллер, і ін.). У вітчизняній науці дана проблематика порівняно молода (Сафронова Т.Я., Соколова Е.Т., Цимбал Е.И. і ін.).

Незважаючи на усю важливість і актуальність проблематики насильства, дотепер не існує єдиного бачення даної області в психології, немає єдиної теоретичної і дослідницької парадигми, не склався повноцінний термінологічний і концептуальний апарат (Каган В.Е., і ін.; вітчизняні довідкові видання по психології). У дійсній роботі дослідження здійснювалося, спираючись на поняття і принциповий підходу. Метою роботи є створити описову модель насильства в родині, спираючись на поняття і принципи системного підходу. Об'єктом дослідження є сімейна система. Предметом дослідження є насильство в сімейній системі.

Проблемна ситуація полягає в тому, що жінки які зазнають сімейне насильство замовчують про це. Причин того, чому жінки мовчать про знущання над собою, кілька. По-перше, традиційне українське “б’є – значить любить” та “не винось сміття з хати”. Багато хто досі вірить, що від домашнього насильства страждають усі, тому говорити про це нема потреби. По-друге, багато жінок просто не знають куди звернутися за допомогою. Третя причина – це недовіра до служб, які таку допомогу надають.

Зачастою, дуже часто самі постраждалі не усвідомлюють, що над ними чинять насильство.

За українським законодавством насильство в сім’ї – це будь-які умисні дії психологічного, фізичного, сексуального чи економічного спрямування одного члена сім’ї по відношенню до іншого, які порушують конституційні

права і свободи члена сім'ї та наносять йому моральну шкоду, шкоду фізичному чи психічному здоров'ю. Не зважаючи на формулювання «один член сім'ї», найчастіше жертвами насильства в сім'ї стають жінки, незалежно від їх майнового статну чи статусу у суспільстві. Раніше насильство вважалось внутрішньою проблемою сім'ї, яку було не прийнято виносити на люди, обговорювати і реагувати на неї стороннім людям. Жінки, які наважувались протестувати, засуджувались громадою. В суспільстві поширювались численні міфи про насильство в сім'ї, як-то: жінка винна, якщо чоловік її б'є, добрим ставленням, покірністю можна змінити кривдника, насильство є невід'ємною частиною сімейного життя. Тому жінка, яка хоче вирватись з ситуації сімейного насильства, потребує підтримки та допомоги не тільки в момент розриву стосунків з кривдником, але й для відновлення своєї самооцінки та для налагодження самостійного життя.

Об'єкт дослідження: профілактична соціальна робота з жінками, які зазнали сімейне насилля.

*Предмет дослідження-*особливості соціальної роботи з попередження опередження опередження--особливості жінок, які постраждали від сімейного насилля;

-проаналізувати технологію соціальної роботи з попередження сімейного насильства над жінками;

-проаналізувати аналіз ефективності технологій соціальної роботи з попередження сімейного насильства над жінками в Україні;

-сформувати напрями підвищення ефективності технологій соціальної роботи з профілактики сімейного насильства над жінками в Україні.

Гіпотеза: своєчасна соціальна робота з попередження насильства над жінкою в сім'ї яка допомагає бути підготовленою, щоб уникнути ситуацій в яких відбувається насильство.

Структура роботи: кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку літератури.

РОЗДІЛ 1

МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ПОПЕРЕДЖЕННЯ НАСИЛЬСТВА НАД ЖІНКОЮ В СІМ'Ї

1.1. Історія дослідження соціальної роботи з попередження насильства над жінкою в сім'ї

На різних етапах розвитку людської цивілізації погляди на статус жінки, її права характеризувалися неоднозначністю. Аналіз доробку мислителів (філософів, політологів) різних епох уможливив виділення трьох найбільш поширених позицій у цьому питанні. Одні дослідники доводили первинність чоловічої статі, обоюючи чоловіка, а жінку розглядаючи як тілесний додаток до нього. Другі – стверджували необхідність визнання рівності чоловіків і жінок і наявності відмінностей між чоловіком і жінкою лише на біологічному рівні. Треті ж – намагалися обґрунтувати те, що поділ на статі є неприпустимим, оскільки в майбутньому можна передбачити подолання статевих відмінностей як шлях удосконалення людства.

Проблема подолання насильства над жінками постійно перебуває в полі зору світової громадськості: було ухвалено Декларацію Організації Об'єднаних Націй про викорінення насильства щодо жінок, Конвенцію ООН про боротьбу з міжнародною організованою злочинністю та Протокол до неї про запобігання, припинення та покарання торгівлі людьми (зокрема торгівлі жінками й дітьми), Пекінську декларацію і Платформу дій, прийняту в ході 4-ї Всесвітньої конференції з питань жінок, Резолюцію про нові заходи й ініціативи, спрямовані на втілення в життя Декларації й Пекінської платформи дій, прийняту Генеральною Асамблеєю ООН в рамках 23-го надзвичайного засідання.

У ст. 28 Конституції України враховані міжнародні стандарти прав людини й закріплена норма про те, що ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижую його

гідність, поводженню чи покаранню. Ці положення Конституції України відповідають ст. 5 Загальної декларації прав людини 1948 р. і ст. 7 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права 1966 р., ратифікованих Україною. Відповідно до ст. 2 зазначеного Пакту Україна взяла на себе зобов'язання «вжити необхідних заходів відповідно до своїх конституційних процедур і положень цього Пакту щодо прийняття таких законодавчих або інших заходів, які можуть бути необхідними для здійснення прав, що визначені цим Пактом» [75].

Україна ратифікувала Конвенцію ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання 1984 р., положення якої розвивають і уточнюють міжнародні стандарти в цій галузі. Відповідно до цієї конвенції, Україна визнала, що катування означає будь-яку дію, якою будь-якій особі умисно заподіюються сильний біль або страждання, фізичне чи моральне, щоб отримати від неї або від третьої особи відомості чи зізнання, покарати її за дії, які вчинила вона або третя особа чи у вчиненні яких вона підозрюється, а також залякати чи примусити її або третю особу, чи з будь-якої причини, що ґрунтується на дискримінації будь-якого виду, коли такий біль або страждання заподіюються державними посадовими особами чи іншими особами, які виступають як офіційні, чи з їх підбурювання, чи з їх відома, чи за їх мовчазної згоди.

Україна є учасницею Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 р., де в ст. 3 передбачено свободу особи від катувань чи нелюдського або такого, що принижує її гідність, поводження чи покарання. Україна також ратифікувала 24 січня 1997 р. Європейську конвенцію про запобігання тортурам і нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню й покаранню 1987 р., яка не дає визначення катувань, але передбачає дієвий міжнародний механізм реалізації ст. 3 Конвенції про захист прав і основних свобод людини.

Україна, виконуючи взяті на себе міжнародні зобов'язання, послідовно вживає заходів у напрямі подолання насильства над жінками. З моменту проголошення незалежності в країні сформувалася законодавча база та інституційний механізм у цій сфері. Верховною Радою України (ВРУ) було прийнято Постанову «про рекомендації учасників парламентських слухань щодо реалізації України Конвенції ООН «Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок» (298/96 ВР), у якій прямо вказувалось на необхідність створення державних структур із надання кваліфікованої психолого-консультативної допомоги жінкам, які постраждали від насильства й зневаги в сім'ї. Зазначена постанова активізувала процес виконання нашою державою Конвенції ООН «Про ліквідацію всіх форм дискримінації про жінок».

15 листопада 2001 р. ВРУ прийняла перший в СНД Закон «Про попередження насильства в сім'ї», чим визнала як наявність цього явища в суспільстві, так і готовність протистояти йому. За визначенням вищезгаданого закону, насильство в сім'ї – це будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї по відношенню до іншого члена сім'ї, якщо дії порушують конституційні права і свободи члена сім'ї як людини та громадянина і завдають йому моральної шкоди, його фізичному чи психологічному здоров'ю. Отже, жертвою домашнього насильства може стати будь-хто: жінка, яку постійно лає і б'є її чоловік, дівчина-підліток, що страждає від сексуальних переслідувань тощо.

Проблема насильства щодо жінок на сьогодні ретельно вивчається науковцями. Закон виділяє лише чотири види домашнього насильства: фізичне, психологічне, економічне та сексуальне. На нашу думку, на нинішньому етапі вивченні цієї проблеми слід вести мову ще й про п'яту форму насильства над жінками, а саме: торгівля живим товаром.

Причини сімейного насильства (точніше насильства над жінкою в сім'ї) мають багато загальнолюдських рис і багато в чому схожі в різних країнах і в

різних народів. Домашнє насильство над жінками має форми фізичного, сексуального, економічного, а також психічного приниження, здійсненого шляхом дискримінації, погроз і репресій.

Насильство в сім'ї є найбільш розповсюдженим явищем, що й зумовлює особливу увагу до нього дослідників, які вказують: причинами насильства є результати прагнення задовольнити свої потреби примусовими заходами. Форма прояву та ступінь насильства істотно залежить від індивідуально психологічних особливостей подружжя.

Вивчення проблеми засвідчує, що існує тісний зв'язок між домашнім насильством і рівноправністю й дискримінацією в українському суспільстві в цілому. Право на свободу від насильства – одне з головних прав людини. Насильство над жінками в їхніх домівках є порушенням основного права на безпеку людини, яке гарантується Загальною декларацією прав людини.

Проблема насильства щодо жінки є надзвичайно актуальною в Україні. Без подолання цього згубного явища в суспільстві неможливо створити сприятливі умови для самореалізації людини, вільного її волевиявлення, розвитку паритетної демократії, реалізації принципу рівних прав, свобод, і можливостей для жінок і чоловіків [49].

На наш погляд, проблема насильства повинна вирішуватися на рівні держави передусім шляхом удосконалення законів, які вже діють на території України і які повинні розширити законодавче забезпечення прав жінок від приниження, побиття, звалтування, психологічного тиску і т. п. Необхідно залучати громадські організації до розробки урядової політики та законодавства щодо викорінення домашнього насильства та забезпечити фінансову та технічну підтримку громадських організацій, які займаються протидією насильства над жінками. Залишається й упевненість у тому, що захист жінок, які потерпають від різних форм насильства, починається з прийняття прозорих законів і національної стратегії поліпшення становища жінок в Україні. Нашому суспільству дуже потрібні спеціальні служби запобігання домашньому насильству. Це зупинить багато трагедій. Останнім

часом в Україні у великих містах відкриваються спеціальні психологічні консультації, спеціальні притулки, кризові центри, куди б могли звертатися жінки, які потерпають від насильства. Але це практикується здебільшого в великих містах. Необхідно створити систему медичних, психологічних і юридичних консультаційних пунктів у районних центрах, завдяки чому необхідна допомога стала б доступна потерпілим жінкам у сільській місцевості. Також необхідно створити кризові й центри з наданням юридичної, психологічної, медичної допомоги жінкам, постраждалим від домашнього насильства.

Здійснений аналіз цілком переконливо засвідчує, що сучасний погляд на права жінок – це результат тривалого розвитку людства в напрямку усвідомлення рівності жіночої й чоловічої частин людської раси [13].

На суспільному рівні протягом тривалого часу в Україні проблема насильства в сім'ї не обговорювалася. Правозахисні жіночі громадські організації стали не тільки ініціаторами захисту жертв насилля, а й підштовхували органи державної влади до формування необхідної законодавчої бази, яка б сприяла розширенню загальнодержавної системи захисту потерпілих від насильства.

Варто зазначити, що Конституція України – це правова основа для розробки і розвитку галузей національного права, оновлення інших законодавчих, підзаконних, відомчих нормативних актів, розробки спеціальних програм і заходів, спрямованих на протидію насильству в сім'ї. Так, у 2001 році було прийнято Закон України «Про попередження насильства в сім'ї», у якому надано визначення терміну «насильства в сім'ї» та зазначено його види, заходи з попередження насильства в сім'ї та відповідальність за вчинення таких протиправних дій тощо.

Отже, виходячи із вищенаведеного, можна виділити такі характерні ознаки насильства в сім'ї: суб'єктами насильства в сім'ї є виключно рідні люди (члени сім'ї); необхідність у підтриманні спілкування насильника з жертвою насильства в сім'ї, підтримання та зберігання системи

міжособистісних взаємовідносин; повторюваність вчинення насильницьких дій у сім'ї, циклічність такого насилля; певна тривалість таких дій; матеріальна чи емоційна залежність між суб'єктами; високий рівень латентності; низький рівень караності винних за вчинене насилля в сім'ї; досить часте поєднання 45 кількох видів насильства; порушення особистих прав і свобод особи (жертви насильства в сім'ї); вчинення насильницьких дій під впливом наркотичних речовин або алкоголю.

В Україні планується ратифікація Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Стамбульська конвенція). За останні кілька років багато зроблено щодо приведення у відповідність із положеннями Конвенції національного законодавства у сфері запобігання та протидії насильству, прийнятий Закон України “Про запобігання та протидію домашньому насильству” прийнята «Концепція державної соціальної програми запобігання і протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі на період до 2023 року», яку розробило Міністерство соціальної політики України.

В кількох областях пілотується функціонування мобільних груп з реагування на факти домашнього насильства «ПОЛІНА». Основним завданням цього проекту є створення ефективної системи виявлення, реагування та протидії офіцерами поліції (дільничними офіцерами поліції, працівниками патрульної поліції, ювенальної превенції, слідства, карного розшуку) випадкам домашнього насильства, а також налагодженню взаємодії поліції із іншими організаціями та фахівцями, які залучені до підтримки жертв насильства. Створена система допомоги та підтримки постраждалим вже певною мірою функціонує на рівні регіонів та районів, але її впровадження в об'єднаних територіальних громадах є радше виключенням, аніж загальною практикою.

Тому для громад особливого значення набуває організація та розвиток профілактичних програм. На сучасному етапі при розробці таких програм

фахівці використовують соціально-екологічну модель. Вона характеризується тим, що фокусується на 4 рівнях функціонування людини. Це індивідуальний рівень – програми менторства та розвитку навичок, спрямовані на окремих людей; рівень стосунків – навчання батьків, вчителів, тренерів, наставників підтримці молоді у побудові здорових стосунків; рівень громади – кампанії з підвищення поінформованості громади, кампанії, спрямовані на зміну соціальних норм/ставлення; а також рівень суспільства – потужні кампанії в засобах масової інформації та політичні зміни.

Для розробки програм важливо знати, які основні причини насильства, хто жертви та насильник, які наслідки для дітей, родичів, сусідів та найближче оточення, які є в громаді організації, що займаються захистом прав, які організації є в обласних та районних центрах, що можуть надати підтримку. Залежно від цих складових, які від громади до громади можуть дуже відрізнятись, програми фокусуються на різних завданнях та методах, які використовуються в програмах. Наступні кроки передбачають вибір локації, де будуть в основному проходити заходи програми: школи, клуби інші публічні місця в громад; створення мережі взаємодіючих партнерів, які беруть участь в програмі: лідери громади, громадські організації, якщо такі є, соціальні працівники, поліцейські офіцери громади та інші зацікавлені особи. Також важливо спланувати заходи, які відбуваються в межах програми, розподіливши обв'язки та визначивши механізми взаємодії, та виготовити необхідні матеріали для роботи. Як показує досвід зарубіжних програм, дуже ефективним є залучення до участі в програмах та їх популяризації відомих людей, акторів та співаків [53].

В процесі впровадження програми необхідно аналізувати та документувати те, що відбувалося, інформувати громаду про розвиток програми, а також збирати дані, які дозволять оцінити результати програми. Завдання вторинної профілактики передбачають концентрацію на заходах, які допомагають жертві насильства подолати його наслідки, і стосуються відповіді на термінові потреби постраждалих. Тут провідну роль відіграють

фахівці, соціальні служби, заклади охорони здоров'я, притулки тощо. На етапі третинної профілактики необхідними є заходи з реабілітації та реінтеграції постраждалих, планування заходів, які можуть стосуватися вибору місця проживання, пошуку роботи, організації їх життя та навчання тощо. Окремо необхідно виділити проведення корекційної роботи для осіб, які вчинили насильство, у громаді. Інший підхід розглядає первинну профілактику як практику та заходи, спрямовані на зміну ставлення. Вторинна профілактика стосується раннього виявлення фактів насильства та допомоги жертвам, а третинна – безпеки та підтримки.

Для подальшого проведення дослідження даної теми переходимо до визначення головних понять дослідження.

1.2. Уточнення основних понять дослідження: «соціальна робота», «профілактика», «сімейне насильство над жінкою», «жінка», «жертва насилля»

На цьому етапі роботи необхідно конкретно визначити поняття «соціальна робота», «профілактика», «сімейне насильство над жінками», «жінки», «жертви насилля».

Наше дослідження ми присвячуємо жінкам, які зазнали сімейне насилля.

В Україні відбуваються перші спроби запровадження й реалізації певних моделей роботи по попередженню або усуненню насилля в сім'ї: превентивної, навчально-тренінгових програм, роботи з правоохоронними органами, організації притулків для жінок, кризових консультативних центрів (очних та заочних), центрів реінтеграції, груп взаємопідтримки чи самопомоги, психотерапевтичних програм (індивідуальних та групових).

Більш детально розглянемо перший напрям – соціальної роботи, який виступає одним із дійових інструментів з розв'язання актуальних проблем українського жіноцтва. Соціальна робота здійснюється соціальними

службами в регіоні, зокрема службами у справах дітей, сім'ї та молоді. Здійснювані в процесі соціальної роботи цими службами систематичні, різноманітні заходи спрямовані на те, щоб полегшити адаптацію (приспосовування) жінки, яка потребує допомоги, до суспільних норм, допомогти їй розвинути, реалізувати і реабілітувати життєві сили, забезпечити гідне існування і самоутвердження.

З метою надання якісних соціальних послуг жінкам важливою постає питання підготовки майбутніх соціальних працівників у цьому відношенні. Зокрема, потребує посиленої уваги формування професійних компетентностей щодо рівня поінформованості студентської молоді про поняття гендеру, соціальні проблеми жінок та їх способи вирішення.

Соціальна профілактика це- комплекс заходів, що здійснюються суб'єктом, який надає соціальні послуги, спрямований на попередження, обмеження та зупинення негативних соціальних і особистісних (поведінкових) явищ та їх наслідків у соціальному середовищі та реалізується за допомогою різних інструментів впливу соціального, юридичного, педагогічного, психологічного характеру.

В дослідницькій роботі центром уваги є профілактика як соціальна діяльність, що направлена на попередження будь-яких негативних наслідків у складних життєвих ситуаціях людини, а в нашій роботі це попередження насилля над жінкою в сім'ї [43].

В Україні відбуваються перші спроби запровадження й реалізації певних моделей роботи по попередженню або усуненню насилля в сім'ї: превентивної, навчально-тренінгових програм, роботи з правоохоронними органами, організації притулків для жінок, кризових консультативних центрів (очних та заочних), центрів реінтеграції, груп взаємопідтримки чи самопомоги, психотерапевтичних програм (індивідуальних та групових).

Водночас, саме проблема насильства над жінками є причиною таких глобальних явищ, як безпритульність дітей; зростання кількості розлучень; формування насильницького менталітету нації; жебракування; втрата

загальнолюдських цінностей, любові та взаєморозуміння; а також виступає однією з передумов скоєння злочинів у суспільстві. Проаналізувавши всі вище перелічені ознаки жінок-жертв сімейного насилля, у корекцію негативних станів потрібно включати: – соціальну роботу з налагодження зв'язків; – педагогічну роботу: навчання таким навичкам, як позитивне спілкування (вирішення конфліктів, адекватне висловлювання), адекватне мислення і ставлення до себе, прийняття рішень та психологічного захисту, сприяння підвищенню рівня самооцінки жінки; – психологічну роботу зі зняття відчуття провини, емоційної та фізичної релаксації [1].

З метою надання якісних соціальних послуг жінкам важливою постає питання підготовки майбутніх соціальних працівників у цьому відношенні. Зокрема, потребує посиленої уваги формування професійних компетентностей щодо рівня поінформованості студентської молоді про поняття гендеру, соціальні проблеми жінок та їх способи вирішення

Насильство в сім'ї це будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї по відношенню до іншого члена сім'ї, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи члена сім'ї як людини та громадянина і наносять йому моральну шкоду, шкоду його фізичному та психічному здоров'ю [47].

Жінка... Найзагадковіше творіння Всевишнього. Природа надала жінкам найважливіші функції, адже призначення жінки на Землі — продовжувати рід людський. Але в різні періоди існування людства роль жінки в суспільстві не була однаковою.

Як на мою думку, то на долю жінки випадає значно більше перевантажень, ніж на долю чоловіка. Можливо, саме тому природа створила жінку значно витривалішою. Жінка терпляче зносить і емоційні перевантаження, і фізичні. Медики доводять, що навіть біль жінка і чоловік витримують і відчувають по-різному. Цим зумовлено, що і генетичний код жінки довший, хоча серед чоловіків теж немало довгожителів. А втім, все це суто індивідуальне.

А от щодо ролі жінки в суспільстві, то тут немає спільної думки як серед чоловіків, так і серед жінок. Особисто я вважаю, що жінка сама має зробити вибір між сім'єю і кар'єрою. Переконана на прикладі своєї сім'ї, що моє судження правильне. Коли мій старший брат був зовсім маленьким, то мама віддала його в дитячий садок (тоді матерям дозволялося бути з дитиною лише до одного року), де і почались його хвороби. Він переніс кілька запалень легенів, які переросли в хронічну форму, і залишився хворобливим на все життя. У той час медики приділяли велику увагу лікуванню, а не профілактиці захворювань. Я впевнена, що матері повинні доглядати своїх дітей аж до школи. А якщо жінка працює, то вона не може повною мірою віддаватись сім'ї. І навпаки, сімейні проблеми заважають жінкам у становленні кар'єри. А наше суспільство, на жаль, поки що не допомагає своїм громадянам, бо само переживає період становлення.

Я не впевнена в тому, що жінки-політики чи жінки-бізнесмени щасливі. Чи може жінка почувати себе щасливою, якщо значну частину життя перебуває поза домівкою, обмежуючись телефонними розмовами з дітьми і чоловіком? Якщо сім'я дружна, то ні. Адже дітям мама потрібна постійно, їм необхідно відчувати її ласку, чути її голос, бачити її посмішку. Інакше -це не сім'я.

Я з іронією ставлюсь до феміністок, бо вважаю, що між жінкою і чоловіком ніколи не може бути рівноправ'я, бо обов'язки у них різні, отже і права мають бути різні. І тільки невдахи називають себе феміністками, бо вони обділені долею. А кожна нормальна жінка мріє бути єдиною і коханою.

У будь-якому суспільстві у жінки є право на щастя. А говорячи про роль жінки в суспільстві, варто врахувати, що саме від неї залежить фізичне і моральне здоров'я підростаючого покоління, а значить, майбутнє нації. Ось тому посилюється громадський рух матерів, яких непокоїть наше майбутнє. Цим рухом я захоплююсь, бо він не відриває жінку від сім'ї, а ще більше наближає, бо саме жінка є берегинею сімейного вогнища, у цьому полягає її значимість для суспільства.

Щороку понад мільйон українок страждають від домашнього насильства. За підрахунками ООН, його зазнає кожна третя мешканка планети. Та лише 10% звертаються по допомогу. Мова не лише про побої – у «Стамбульській конвенції», що покликана захистити жінок, зазначено і про фізичне, і про психологічне, і про економічне, і про сексуальне насильство [12].

У сторонніх виникає запитання: чому ж мовчати й терпіти? Часто за цим ховається звинувачення – мовляв, сама винна, що до такого допустила. Це називається віктимблеймінгом – звинуваченням жертви. Термін з'явився в 1971 році в однойменній книзі Вільяма Райана, що писав про хибність звинувачень чорношкірих у їхній бідності. Згодом поняття прижилося в гендерних дослідниць і дослідників. Один з поширених закидів до жертви насильства – «чому не пішла?» – це теж віктимблеймінг. Пояснюємо, що відбувається з мозком жертви домашнього насильства і чому їм потрібна підтримка, а не дорікання.

Нездорові стосунки, де присутнє фізичне чи психологічне насильство, називають аб'юзивними. Це можуть бути стосунки в родині, з друзями чи на роботі. Але переважно говорять усе-таки про домашнє насильство.

Аб'юзивні стосунки є і серед гетеро-пар, і серед ЛГБТ+. Редакція «Куншт» наголошує на тому, що насильства може завдавати і чоловік, і жінка. Але оскільки в 90% виявлених випадків у ролі жертви опиняється саме жінка, у цьому тексті в ролі постраждалої буде «вона», а в ролі аб'юзера – «він».

Психотерапевт і нейропсихолог Андрій Васін вивчає аб'юз у стосунках і працює з його жертвами. Він зазначає, що аб'юз завжди прогресує і розвивається у кілька етапів

«Ми не можемо зрозуміти, добра людина чи погана, не маючи для порівняння її поведінки в різних ситуаціях. Тож спочатку аб'юзери здаються

чудовими – особливо, коли стараються бути такими. Таке враження триває до моменту, поки вперше не злітає маска».

Після першого вияву насильства у жертви є два сценарії – піти або ж пробачити. Часто вона не розуміє причини зміни поведінки і за інерцією вірить у те, що її партнер насправді хороший, а то був просто «невдалий день». До того ж, аб'юзер переконує жертву, що винна вона – не так подивилася або не те сказала. Вона вибачає перший раз – і після цього він уже не повинен бути ідеальним. На цьому етапі жертва сама собі вигадує логічне пояснення і справді вважає, що «заслужила». Але вона впевнена, що партнер буде «поводитися добре» й вони заживуть, як у казці.

Кожен подібний випадок змінює рамки норми для жертви – вона вибачає те, що раніше вважала б неприпустимим. Те, що мало трапитися «тільки один раз», повторюється.

Усі аб'юзери роблять одну й ту саму річ – обмежують спілкування жертви. З її життя поступово зникають друзі й подруги, родичі та колеги. Самотня, вона не має з чим порівнювати стосунки, а отже, не може зрозуміти, що вони нездорові. До того ж, аб'юзер боїться, що вона піде, тому постійно застосовує газлайтинг і знецінювання.

У процесі знецінювання аб'юзер нівелює усі досягнення жертви. Вона живе у впевненості, що нічого не варта.

Газлайтинг – це спроба переконати жертву в тому, чого насправді не було. Назвали явище за однойменною п'єсою «Газове світло», де герой маніпулював саме таким чином. У повсякденному житті це може бути звичайна фраза «я ж казав тобі, що не люблю, коли запізнюються». Але цього не траплялося, а аб'юзер твердо переконує жертву, що вона просто не пам'ятає. Жертва продовжує шукати логічне пояснення тому, що відбувається, але в певний момент обирає легший шлях – визнати, що аб'юзер має рацію, і прийняти власну провину. Так її реальність не

відрізняється від тієї, яку пропонує близька людина. Але насправді відчуття реальності остаточно розмивається, а логічного пояснення спалаху агресії не існує взагалі.

Психіка жертви змінюється, вона інакше сприймає те, що відбувається, аніж людина у здорових стосунках. До цього залучені нейромедіатори, що є ланками процесів задоволення і формування довіри.

Нейромедіатор дофамін – один з факторів системи винагороди. Він виробляється у відповідь на похвалу або досягнення бажаного. Людина, сконцентована на стосунках, постійно очікує схвалення від партнера і врешті звикає, що найважливіше визнання – саме від нього. Проте коли партнер знецінює все, що робить жертва, і повторює, що вона нікчемна, резерви нейромедіатора вичерпуються, новий не генерується – і так жінка провалюється у безпросвітну дофамінову яму нещастя.

При цьому дофамін є попередником біосинтезу норадреналіну. Відповідно, коли не виробляється дофамін, норадреналін теж відсутній. Що це означає для жертви? Вона не має ключа, щоб запустити механізм боротьби або втечі. Тож залишається тільки зачaitися, впасти у заціпеніння, щоб виконати найпростішу функцію – «вижити». Ресурси організму відтягуються від витратних когнітивних функцій і переспрямовуються на примітивні, але життєво важливі процеси: поїсти, поспати, уникнути наступного побиття. Організм ніби «сподівається» на те, що колись норадреналін буде, і треба просто дочекатися, потерпіти ще один день. Але проблема в тому, що аб'юз завжди прогресує – «кращого дня» не трапиться ніколи.

Крім того, дофамін пов'язаний з перемиканням уваги. Саме перемикання уваги і здатність реагувати на зміни середовища забезпечують адаптацію і виживання. Що б там не говорили на мотиваційних тренінгах, мультизадачності не існує – мозок може працювати тільки над одним завданням в один момент часу. Чим більше дофаміну, тим швидше і частіше

людина може перемикатися і вирішувати проблеми. Коли ж дофаміну немає, жертва не шукає варіантів втечі й порятунку, адже не може перемкнутися на них, проаналізувати ситуацію і відреагувати.

У цій ситуації могли б допомогти друзі та рідні. Погляд зі сторони спонукав би проаналізувати ситуацію й піти, здорові стосунки стали б еталоном для порівняння, що оголив би ненормальність стосунків з аб'юзером. Та біда в тому, що більшість насильників ще на ранніх стадіях аб'юзу обмежують коло спілкування жертви.

«Навіть якщо фізичного насильства немає, мозок усе одно постійно готує організм до того, що буде погано й боляче – це постійний стрес, постійний стан готовності до того, що доведеться захищати своє життя, – коментує Андрій Васін. – Зсередини системи вирватися майже неможливо. Це замкнене коло».

Окситоцин спершу продовжує синтезуватися. На перших етапах аб'юзу він діє як знеболювальне і виділяється у відповідь на насильство. До того ж, він відповідає за прив'язаність – парадоксально, але мозок жертви, намагаючись послабити біль і стрес, ще дужче «прикипає» до джерела цього болю. Та з часом і окситоцин зникає, і жертва навіть під час сну перебуває у стані напруження.

Серотонін згладжує проблеми й дозволяє на них не концентруватися. Як не дивно, він виробляється у людини на перших етапах аб'юзивних стосунків, коли роздратування та зриви партнера списуються на «складний день». Саме тому жертви не помічають початку насильства. Згодом, коли ресурсів на синтез достатньої дози серотоніну вже обмаль, жертва живе в постійному страху перед партнером.

Останній сигнал, який посиляє організм для порятунку – відчуття жалості до себе. Бажання обійняти себе й пожаліти – сигнал, що далі почнуться незворотні пошкодження системи. Але коли поруч є тільки аб'юзер, крик по допомогу не має сенсу. Людина ламається зсередини.

Андрій Васін працював з жертвами, які потрапляли у повторні аб'юзивні стосунки. Він каже, що лише третину таких людей вдається врятувати.

«Вирвавшись з аб'юзивних стосунків, жертва вважає, що такого більше не повториться, бо переконана, що зможе розпізнати ненормальну ситуацію. Але біда в тому, що здорові стосунки здаються їй прісними, хочеться «пристрасті» – і все повторюється. Це як наркотик».

Поведінковий біолог Сергій Данилов переконаний, що тільки фізіологічними процесами аб'юзивні стосунки пояснити неможливо.

«Агресія була в людині завжди, але еволюційно розвинулися механізми, що її стримують. Дофамін не є поясненням для всього, адже вагому роль грають соціальні й економічні чинники».

Вчений наголошує, що важливу роль відіграє фінансова залежність і брак підтримки від оточення. Крім того, у жертви відсутня пошукова поведінка, тож вона навіть не робить спроб виправити власне становище.

Жінки, що постраждали від домашнього насильства, справді самі уникають контактів. Вони більш схильні до депресії й емоційної депривації, саморуйнування й агресії. Їхній емоційний портрет має переважно негативні описи – гнівні, сумні, апатичні, самотні.

Досліди на самках щурів продемонстрували, що перебування в одній клітці з агресивним самцем без можливості втечі підвищує рівень кортизолу, що негативно впливає на створення нових клітин і зв'язків між ними в гіпокампі. Це спричиняє порушення пам'яті і здатності до навчання. Не можна з повною впевненістю стверджувати, що результати експериментів над щурами цілком відтворюють картину подій для людини у схожих умовах, та деякі закономірності є.

Якщо аб'юзер застосовує фізичне насильство, жінка може отримати травму голови. За різними даними, від 30% до 80% жінок, що зазнавали домашнього насильства, можуть мати травму голови – так стверджує Анджела Колантоньйо, директорка Інституту наук про реабілітацію при

Університеті Торонто. Та лише 21% жінок звертаються по допомогу. Порушення психіки спостерігають у 84% потерпілих, а приблизно половина з них пережили посттравматичний стресовий розлад. Клінічні дослідження та інтерв'ю показали, що у жінок з травмою голови порушені когнітивні функції та здатність до навчання. Це пов'язують з послабленням зв'язку між острівцевою корою (емоційний інтелект, усвідомлене переживання емоцій) і корою задньої поясної звивини (концентрація уваги на внутрішніх процесах: відтворення спогадів про себе, планування майбутнього).

Дослідження показують, що травматичний стрес діє на мигдалину, гіпокамп і префронтальну кору – тобто зони, що відповідають за емоції, пам'ять і когнітивні здібності.

Проблема ще й у тому, що сторонні не хочуть допомагати жінкам, які зазнають насильства у родині. Опитування показали, що спостерігачі схильні допомагати і співчувати жертвам тоді, коли вони постраждали від рук незнайомих – коли ж це робить чоловік або партнер, спостерігачі вважають, що це «звичайна сімейна сварка».

Також роль відіграють «традиційні погляди»: жінка сама винна, така в неї доля, її роль – підкорятися чоловікові.

Сергій Данилов вважає: якщо в суспільстві не говорять про те, що насильство не є нормою, жертва теж чітко цього не усвідомить. Вона й сама вважатиме це природним станом речей, який не варто змінювати. Тож єдиний спосіб профілактики – не мовчати, а засуджувати насильство і тих, хто його чинить, а не тих, хто від нього потерпає. <https://kunsht.com.ua/sama-nevinna>

1.3. Принципи та методи дослідження використання попередження насильства над жінкою в сім'ї

Основні принципи індивідуальної роботи з потерпілою від насильства – це доброзичлива увага під час консультативної зустрічі; обережність і

виваженість висновків; незасудження; зберігання нейтралітету; пояснення та перевірка; чесність (якщо зараз консультант не знає відповідей, то чесно сказати про це); емпатія; не підтримування ілюзій клієнтки.

Принцип комплексності – націлений на інтегрований, цілісний підхід до проблеми сімейного насильства над жінками та оцінки ефективності профілактики як соціальної роботи в цьому напрямку.

Принцип загального зв'язку полягає в тому, що предмет пізнання не повинен розглядатися сам по собі, ізольовано від необхідних умов його існування, а в його слід розглядати з урахуванням всіх зв'язків і відносин, з урахуванням усіх сторін його життєдіяльності.

Корекційна робота з жертвою насильства розпочинається після індивідуального та мотиваційного консультування й діагностики. Вона може здійснюватися у формі індивідуальної чи групової соціальнопсихологічної реабілітації (залежно від рівня вмотивованості жінки до участі у групі). Варто укласти з клієнткою психологічний контракт, основним завданням при цьому є прийняття постраждалою відповідальності за результати роботи з психологом. У цілому вся психокорекційна діяльність націлена на набуття жінкою психоемоційної рівноваги, зменшення відчуття тривоги, вираженості та інтенсивності емоційного шоку, хронічного стресу; виявлення внутрішньоособистісних конфліктів та їх усвідомлення, розпізнання та усвідомлення власних почуттів, вміння говорити про них та керувати ними; усвідомлення і подолання психологічних травм розвитку, заміну деструктивних стереотипів поведінки ефективними, що відповідатимуть новим життєвим умовам, формування навичок конструктивного психологічного захисту, позитивної самооцінки і впевненості у власній спроможності долати труднощі; подолання страхів, набуття вміння сказати "ні"; постановки цілей і формування відповідального ставлення до себе, позитивної відкритості стосовно себе і оточуючих; виявлення і розпізнання сімейних міфів тощо [74].

Окрім індивідуальної роботи з жертвами насильства, ефективним методом є групова робота. Використання тренінгових (групових) програм є дуже дієвою формою організації терапевтичного процесу при подоланні наслідків насильства. Основне завдання таких програм полягає саме у проведенні взаємного дослідження, отриманні знань про власну особистість. Традиційно тренінг застосовують для розвитку навичок самопізнання, саморозуміння, рефлексії, зміни ставлення до себе й інших, вироблення навичок саморегуляції, розвитку емоційної гнучкості, для покращення соціальної адаптації учасників, поглиблення досвіду психологічної інтерпретації інших людей. Його можна розглядати як спосіб перепрограмування моделі управління раніше сформованою поведінкою людини.

Успіх профілактики злочинів у сфері сімейного насильства залежить від повноти їх виявлення і забезпечення невідворотності справедливого покарання до осіб, які вчинили ці злочини. Адже латентність в подібних випадках призводить до скоєння повторних злочинів і формування у винного переконаності в своїй безкарності. Для зниження латентності необхідно забезпечити чітку роботу правоохоронних органів, засновану на їх взаєминах з іншими суб'єктами профілактики, в тому числі з Кризовими центрами для жінок і притулками для жертв насильства в сім'ї. Для виявлення масштабів сімейного насильства необхідно, щоб статистична звітність про насильницькі дії в сім'ї враховувала показники, що відображають кількість зареєстрованих випадків вчинення насильства в сім'ї за його видами і вжиті щодо цього заходи.

Латентність випадків сімейного насильства здебільшого пов'язана з недовірою до правоохоронних органів.

Найпершим, кому стає відомо про випадки насильницьких дій в сім'ї, є дільничний офіцер поліції, одним із завдань якого є ужиття заходів для запобігання вчиненню насильства в сім'ї та його припинення.

Так, дільничному офіцеру слід проводити первинне обстеження сім'ї на предмет встановлення характеру конфліктної ситуації і причин, що призвели до вчинення насильства і проводити профілактичну бесіду з суб'єктом насильства, якщо реагування здійснюється вперше, а конфлікт носить незначний характер. За присутності підстав, які свідчать про вчинення правопорушення, необхідно негайно оформляти на сімейного агресора матеріали для притягнення його до кримінальної або адміністративної відповідальності. У своїй діяльності дільничний повинен керуватися знаннями про психологічні особливості жертв насильства, надавати їм психологічну і практичну підтримку. В обов'язок дільничного має входити взаємодія з такими громадськими та державними структурами, які забезпечують соціальну, фінансову і психологічну допомогу жертвам сімейного насильства.

Методологічною основою дослідження теми соціальної роботи з профілактики сімейного насильства над жінками до нових умов життя є діалектичний метод пізнання. Він включає в себе принципи об'єктивності, системності, історизму, пізнавальний або когнітивний принцип, комплексності, загального зв'язку. Також в даній роботі використовувались такі загальнонаукові методи дослідження як термінологічного аналізу, аксіологічний, культурологічний, наукової абстракції, аналізу та синтезу, індукції та дедукції, методи порівняння, класифікації та узагальнення.

В першу чергу при вивченні сутності методу профілактики та явища адаптації в цілому необхідно керуватися принципом об'єктивності. Наявність об'єктивності є необхідною умовою в пізнанні проблеми сімейного насильства над жінками та визначенні потрібної профілактики для подолання цих проблем.. Саме об'єктивність дає змогу достовірно дослідити важливість з профілактики наслідків сімейного насильства до нових умов життя.

Для вивчення сучасного стану розвитку соціальної роботи з профілактики сімейного насильства над жінками до нових умов життя необхідно звернутись до накопичених наукових даних в цій галузі,

розглянути та зробити аналіз попереднім теоріям дослідження профілактики, генезису та розвитку розуміння процесу попередження травмуючих наслідків в період адаптації. Саме для цієї мети доцільно використати історичний підхід. Він дає змогу дослідити хронологію виникнення, формування наукових знань та висновків з питань профілактики сімейного насильства над жінками в адаптації до нових умов життя, дозволяє побачити відмінність досліджень методом різними вченими, розширює уявлення про цей процес через нові розвідки науковців.

З допомогою історичного принципу в роботі визначено коло наукових джерел, які дають чітку картину важливості профілактики сімейного насильства над жінками протягом її життя, а також підтверджують, що профілактична діяльність є однією з ефективніших засобів для попередження домашнього насильства.

Кожне теоретичне дослідження потребує визначення, уточнення та аналізу понятійного апарату конкретної галузі науки, тобто термінів і понять, що використовуються в його описі. Термінологічний принцип передбачає уточнення змісту понять, встановлення зв'язку і субординації між ними. Виконати це завдання допомагає метод термінологічного аналізу і метод операціоналізації понять. Визначення понять «соціальна робота», «насильство», «профілактика», «сімейне насильство над жінками», було можливим завдяки цим методам.

Пізнавальний, або когнітивний принцип пов'язаний із загальнофілософською теорією пізнання і є методологічною базою для багатьох наук; особливо ефективний у вивченні динаміки науки та її співвідношення з суспільством, в обґрунтуванні провідного значення знання в поведінці індивіда. Слід мати на увазі, що для аналізу формування знання необхідне вивчення практичної і теоретичної діяльності людини у співвідношенні з її соціальним аспектом. У центрі досліджуваних проблем знаходиться людина як член соціуму, представник етносу, психологічний суб'єкт, мовна особа, комунікант. В нашій роботі це жінка, яка потребує

профілактики з наслідків сімейного насильства.

Загальнонауковою методологією вивчення об'єкта дослідження є системно-діяльнісний підхід, який указує на певний компонентний склад людської діяльності. Серед найсуттєвіших компонентів діяльності: потреба – суб'єкт – об'єкт – процеси – умови – результат. Діяльнісний підхід – це методологічний принцип, в основі якого є категорія предметної діяльності людини (групи людей, соціуму в цілому). В науковому дослідженні профілактики сімейного насильства над жінками дозволяє дослідити вплив комплексу соціально-психологічних заходів.

Культурологічний підхід дає можливість дослідити безліч природних, соціальних, екологічних, економічних, педагогічних, інформаційних та інших об'єктів та явищ, як культурних феноменів.

Аксіологічний (ціннісний) підхід базується на понятті цінності і дає можливість з'ясувати якості і властивості предметів, явищ, процесів, здатних задовольнити потреби окремої особистості і певного суспільства, а також ідеї і спонукання у вигляді норми та ідеалу. В дослідженні з профілактики сімейного насильства над жінками до нових умов життя аксіологічний принцип дозволяє з'ясувати якості та мотиви діяльності фахівців соціальної роботи, які будуть сприяти успішному попередженню негативних наслідків.

В дослідженні були використані загальнологічні методи як аналіз і синтез, індукція та дедукція, логічний метод, порівняння, класифікація, узагальнення,

РОЗДІЛ 2

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВИКОРИСТАННЯ З ПОПЕРЕДЖЕННЯ НАСИЛЬСТВА НАД ЖІНКОЮ В СІМ'Ї

2.1 .Феноменологія сімейного насильства

Феноменологічний рівень опису характеристики домашнього насильства як об'єкта дослідження, а також його концептуалізація в кримінологічному ракурсі передбачає потребу чи навіть необхідність виходу за рамки предметної сфери кримінології для залучення методологічного інструментарію, за допомогою застосування якого можна вирішити комплексну дослідницьку задачу. Окрім того, розкриття змісту феноменології дозволяє автору визначити сутнісні ознаки, які відокремлюють цей процес серед інших, та проаналізувати природу і зміст феномену насильства. Термін «феноменологія» походить від грецьких слів *phainómenon*, яке означає «те, що з'являється» і *lógos*– вчення

В останні роки проблема насильства над жінкою сім'ї все більше привертає увагу фахівців. У США та Західній Європі перші роботи, присвячені цій проблемі, стали з'являтися починаючи з 70-х років. Пізніше були розроблені різні соціальні програми для профілактики наслідків такого насильства.

Україні проблема насильства над жінкою в сім'ї тривалий час не була предметом спеціальних досліджень соціологів, психологів та соціальних працівників. Нею займалися, в основному, криміналісти при вивченні злочинів, які здійснювалися в сімейно-побутовій сфері. Однак, практика останніх років доводить концептуальне осмислення цього питання на державному рівні. Свідченням цього є і прийняття законодавчої бази, і створення кризових центрів роботи з тими, хто потерпає від насильства в родині.

Як наука феноменологія спирається на явища, факти, події (феномени) і представляє собою самостійну наукову галузь у системі теоретичного суспільствознавства – науки про суспільство і його закони». Феноменологія ґрунтується на положеннях філософського методу виявлення явищ – феноменів у реальній дійсності, вивчення їх природи та соціальних відносин, які виникають у зв'язку з їх сприйняття. Німецький філософ І. Кант (1724–1804) визначав феноменологію як вчення про емпіричні явища, феномени. Засновник феноменології Е. Гуссерль (1859–1938), феноменологію в основному розглядав та вивчав як структуру свідомості й явища, які в ній відбуваються. Феноменологія злочинності, будучи одним із аспектів загальної феноменології суспільства, одночасно є вченням про форми прояву злочинності, а відтак є окремою дисципліною кримінології, яка займається вивченням конкретних форм злочинності, конкретних злочинів і кримінальних сфер.

В Україні відбуваються перші спроби запровадження й реалізації певних моделей роботи: превентивної, навчально-тренінгових програм, роботи з правоохоронними органами, організації притулків для жінок, кризових консультативних центрів (очних та заочних), центрів реінтеграції, груп взаємопідтримки чи самопомоги, психотерапевтичних програм (індивідуальних та групових).

За визначенням Закону України «Про попередження насильства в сім'ї», який Верховна Рада України ухвалила 2001 року, насильство в сім'ї — це «будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї по відношенню до іншого члена сім'ї, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи члена сім'ї як людини та громадянина і наносять йому моральну шкоду, шкоду його фізичному чи психічному здоров'ю». Отже, жертвою домашнього насильства може стати будь-хто: жінка, яку постійно лає і б'є її чоловік, дівчинка-підліток, що страждає від сексуальних переслідувань свого вітчима, хлопчик,

якого лупцює мати-алкоголичка, старенька бабуся, що її ненавидять власні діти.

У випадку, коли у подружжя є діти, а дружина потерпає від насильства з боку власного чоловіка, існує такий фактор, за яким жінка здатна терпіти пригноблення, знущання, побої заради того, щоб захистити власних дітей, це може супроводжуватись такими думками як: "...нехай краще всю злість виплескне на мене, тільки б не зачепив дітей". Або ж дружина погоджується терпіти насильство заради дітей у випадку, коли вона залежна від чоловіка, наприклад, якщо квартира в якій проживає подружжя належить юридично чоловікові, і ні дитина, ні дружина не мають прав на неї, а іншого місця проживання не має. Закон розрізняє чотири види домашнього насильства: фізичне, психологічне, економічне, сексуальне [65].

Сексуальне насильство в сім'ї — це примушування до небажаних статевих стосунків у родині, а також сексуальні дії щодо неповнолітнього члена сім'ї. Психологічне насильство в сім'ї — це насильство, пов'язане з тиском одного члена сім'ї на психіку іншого через навмисні словесні образи або погрози, переслідування, залякування, які доводять постраждалого до стану емоційної невпевненості, втрати здатності захистити себе і можуть заподіяти або заподіяли шкоду психічному здоров'ю. Економічне насильство в сім'ї — це навмисні дії одного члена сім'ї щодо іншого, спрямовані на те, щоб позбавити постраждалого житла, їжі, одягу та іншого майна чи коштів, на які він має законне право. Такі дії можуть заподіяти шкоду фізичному чи психічному здоров'ю, або навіть призвести до смерті постраждалого. На жаль, це дійсно так. За даними соціологічних досліджень, серед розлучених жінок кожні три з чотирьох опитаних потерпали від домашнього насильства. Офіційна статистика Міністерства внутрішніх справ свідчить, що більше ніж 81 тисяча осіб перебувають на обліку за вчинення насильства в сім'ї. [Ю.М. Галустьян, 2014р].

Чому це відбувається? По-перше, тому, що метою домашнього насильства завжди є встановлення контролю над жертвою, коли кривдник

намагається бути єдиним «розпорядником» її життя. Підкоряючись, жертва стає безпорадною, не може правильно оцінювати ситуацію, більше навіть не намагається себе захистити. В такому стані постраждали від домашнього насильства часто самі відмовляються від спроб їм допомогти. По-друге, тому, що в українському суспільстві «не прийнято» розповідати про такі речі. На жаль, ми стикаємося зі «змовою мовчання» та прихованим осудом потерпілих від насильства в сім'ї: наприклад, розумна жінка, маючи науковий ступінь і досягнувши успіху в службовій кар'єрі чи бізнесі, не може говорити про те, що її б'є чоловік, який сам обіймає керівну посаду. А мати не може визнати, що її рідний син знущається над нею: вона, мовляв, «сама винна» в тому, що не догодила, не так виховала, не зберегла сімейного вогнища. Така позиція хибна. Ніхто, ніколи і ні за яких обставин не має стати жертвою домашнього насильства, бо насильство — це злочин.

У суспільстві утвердилися й багато інших стереотипів щодо насильства, які перешкоджають подоланню цього явища. А, мабуть, найбільше згубно впливають на суспільну думку уявлення про те, що поодинокі випадки агресії не є насильством. Насправді це не так. Прояви домашнього насильства мають циклічний характер: випадок насильства — примирення — заспокоєння — посилення напруги — і знову насильство. Кожного наступного разу цей цикл може скорочуватися в часі, а насильство — ставати більше інтенсивним та жорстоким.

Згідно чинного законодавства, психологічне насильство в сім'ї проявляється в образах із використанням лайливих слів та криків, які принижують честь і гідність члена сім'ї, образливих жестах із метою приниження члена сім'ї або тримання його в атмосфері страху. Психологічне насильство проявляється також у брутальному ставленні до родичів чи друзів члена сім'ї; шкоди, що її спричинено домашнім тваринам; у знищенні, пошкодженні, псуванні або приховуванні особистих речей, предметів, прикрас тощо.

Проаналізований матеріал засвідчив, що в одному випадку і чоловік, і дружина можуть виступати як активна, провокуюча сторона сімейного конфлікту, в другому – власними діями або бездіяльністю (внаслідок соціальних, психологічних або біологічних причин) сприяти вчиненню правопорушень стосовно своєї персони або вчинювати злочин у відповідь на агресію з боку партнера. Проти дружин у подружньому житті вчинюється більше деліктів, які, до того ж, мають підвищену суспільну небезпеку. За даними сучасних досліджень, поведінка жінок характеризується значно меншим ступенем криміногенності порівняно з протилежною статтю: 82% насильницьких злочинів у сім'ї вчинено чоловіками. Водночас чоловіки меншою мірою, порівняно з дружинами, схильні визнавати факти насильства проти них і повідомляти про це правоохоронні органи або звертатися по медичну допомогу

Кримінологічна характеристика «насильника в сім'ї» та його типологізація має важливе значення для подальшої розробки профілактичних програм та карально-виховних дій у боротьбі з цим соціальним явищем. Класифікувати таких осіб на типи можна наступним чином:

1. Ситуативний тип. Злочинці цього типу до вчинення злочину характеризуються позитивно або нейтрально, загалом схильні до наслідування загальноприйнятих правил соціальної взаємодії. Для таких осіб характерні невміння стримуватися в конфліктній ситуації, соціальний інфантилізм відсутність інтелектуальних, емоційних і вольових ресурсів, необхідних для вирішення складної конфліктної ситуації, нездатність прогнозувати наслідки своїх вчинків і т. п.

2. Нестійкий тип. До цього типу належать особи, які загалом характеризуються негативно і які раніше допускали порушення моральних норм і вчинювали різні правопорушення, у тому числі й у сфері сімейних відносин. Вони неналежно виконують вимоги суспільно прийнятих соціальних ролей, але спрямованість на вчинення насильницьких дій проти особи у них явно не виражена. Вчинення насильницьких злочинів нерідко

стає для них засобом досягнення особливо значимих цілей, заволодіння певним «благом» (наприклад, утвердження в ролі глави сім'ї, самоствердження, підпорядкування своїй волі, заволодіння матеріальними цінностями і т. п.).

3. Стійкий тип. Для представників цього типу характерна і стійка агресивно-насильницька спрямованість, сформованість стереотипу застосування грубої сили. Вони виникають у мікросередовищі, де норми моралі і права систематично порушувались. Їхня злочинна насильницька поведінка в сім'ї впливає зі звичного стилю життя та обумовлюється стійкими антигромадськими поглядами, асоціальними установками й орієнтаціями. Ці особи ведуть аморальний, антигромадський спосіб життя.

4. Злісний тип. Ці злочинці відрізняються чіткою і стійкою агресивно-насильницькою спрямованістю, яка має глибоко укорінений, домінуючий, злісний характер, внаслідок чого їхні злочинні дії значною мірою втрачають ситуаційний характер. Провокація з боку потерпілого, як правило, взагалі відсутня або незрівнянна з наслідками, які наступили. Зазвичай вони самі створюють конфліктну ситуацію для задоволення власного бажання застосувати до потерпілого насильство (часто насильство в сім'ї вчинюється ними в умовах відсутності будь-яких міжособистісних протиріч). У них спостерігається максимально високий рівень агресивності, що є для них домінуючим способом самоствердження і має характер самоцінності. Тому сімейне насильство для них є самоціллю.

Статистичні дані свідчать, що найчастіше потерпілими від насильства в сім'ї виявляються дружина (співмешканка) (48,1%), діти (15,6%), а також батьки (14,2%) винного. Крім того, зазначені злочини вчинюються проти чоловіків (співмешканців) (5,1%), рідних сестер і братів (3,8%), а також інших родичів або близьких винного – дідусів, бабусь, онуків, дядьків, тіток, племінників, батьків і рідних братів (сестер) чоловіка і жінки (співмешканців) тощо – (13,2%).

На цей момент необхідними є комплекси відповідних заходів – програми екстреної та довготривалої допомоги жертвам насильства та їхнім сім'ям, спеціальні програми просвіти, зокрема тренінги з попередження насильства в молодіжному середовищі, консультування та психологічної корекції для кривдника, жертви, інших членів сім'ї. Особливу увагу слід звернути на безпеку жертви. Практики (фахівці) повинні робити кроки, спрямовані на охорону жертви від небезпечної поведінки як під час, так і після закінчення програми реабілітації. У свою чергу стратегія охорони жертв включає:

1. Взаємозв'язок програм з системою правосуддя таким чином, щоб забезпечити застосування санкцій у разі повторної грубої, жорстокої поведінки винуватця насильства.

2. Створення стратегії, що зберігає конфіденційність.
3. Контроль за ступенем небезпеки прояву насильства, направленою проти жертви протягом процесу реабілітації.

Отже, феномен домашнього насильства виник достатньо давно, проте дослідження даної теми почалося порівняно недавно. На даний час відсутнє уніфіковане визначення поняття домашнього насильства. На нашу думку, під домашнім насильством слід розуміти будь-який акт фізичного, сексуального, психологічного (у формі емоційного чи вербального насильства) або економічного насильства, вчинений до членів сім'ї, близьких родичів, а також осіб, які проживають із насильником в одному помешканні.

2.2. Соціально-психологічні особливості жінок, які постраждали від сімейного насилля.

В Україні проблема насильства над жінкою в сім'ї тривалий час не була предметом спеціальних досліджень соціологів, психологів та соціальних працівників. Нею займалися, в основному, криміналісти при вивченні злочинів, які здійснювалися в сімейно-побутовій сфері. Однак, практика

останніх років доводить концептуальне осмислення цього питання на державному рівні. Свідченням цього є і сприйняття законодавчої бази, і створення кризових центрів роботи з тими, хто потерпає від насильства в родині.

Публічне обговорення цієї проблеми може продемонструвати тільки те, що на сьогодні суспільство й усі його інститути не в змозі гарантувати безпеку всередині родини всім її членам. Витоки сімейного насильства - у звичаях суспільства, у системі норм і правил щодо поведінки чоловіків і жінок. Суспільство підтримує та винагороджує тих, хто дотримується цих правил, і карає за їх порушення.

Існування насильства в суспільстві - це значною мірою наслідок так званого «традиційного виховання», коли агресивна поведінка розглядається як єдиний спосіб розв'язання існуючих проблем. За так званого «традиційного виховання» соціалізацію хлопчиків спрямовано не стільки на захист, скільки на прояв агресії щодо оточуючих у критичних ситуацій. Учуть дівчаток в аналогічних випадках терпіти та пристосовуватися.

Проте, слід пам'ятати, згідно з документами, ухваленими ООН і ратифікованими нашою країною, жодна людина, яка перебуває вдома або поза будинком, не повинна піддаватися побиттю, погрозам, приниженням або іншим способам впливу, що призводять до емоційних або фізичних ушкоджень. Аналогічні положення містять Конституція України і Кримінальний кодекс.

В Україні відбуваються перші спроби запровадження й реалізації певних моделей роботи: превентивної, навчально-тренінгових програм, роботи з правоохоронними органами, організації притулків для жінок, кризових консультативних центрів, центрів реінтеграції, груп взаємопідтримки чи самопомоги, психотерапевтичних програм.

Дослідження у цій сфері проводились як закордонними так і вітчизняними науковцями, такими як: Н. Ласко, Л. Мак-Клоскі, С. Опп, Р. Пітмен, Л.Ф. Бурлачук, І.А. Грабська, М.Е. Зеленова, І.О. Котенев, Е.О.

Лазебнова, М.В. Леві, Г.А. Петрова, О.М. Савчук, С.Л. Солов'єва, Н.В. Тарабріна, О.Д. Шинкаренко.

Але в працях, не було на достатньому рівні розглянуто та розкрито таке питання як, особливості психологічної допомоги при домашньому насильстві.

Існують різні види домашнього насильства. Найчастіше жінка, що живе в ситуації насильства, навіть і не здогадується, що те, що з нею відбувається, є насильством.

Домашнє насильство має місце, якщо партнер ображає й принижує жінку; не дозволяє їй бачитися з подругами й родичами; б'є або кричить і загрожує побоями; б'є дітей; змушує жінку займатися сексом проти її волі; не хоче, щоб жінка працювала; змушує її думати, що тільки він може правильно розпоряджатися сімейними грошима; постійно критикує; вселяє почуття провини перед дітьми й використовує дітей для опосередкованого насильства. Воно має місце, якщо жінка в родині почуває себе безпомічною й нікому не потрібною; боїться свого партнера; почуває себе самотньою; у всьому звинувачує тільки себе, махнула на себе рукою й живе тільки підкоряючись почуттю боргу [68].

Дослідження проведене Бурлачук Л.Ф. показало, що більшість респондентів (чоловіків і жінок) вважають насильством фізичні дії проти жінки, сексуальне насильство (згвалтування й примус робити сексуальні послуги, використовуючи підлегле положення жінки), примус до вживання наркотиків і алкоголю, а також погрози й залякування.

Дуже часто жінка не знаходить у собі сил розстатися зі своїм чоловіком або співмешканцем. На це є маса причин: матеріальна незабезпеченість, неможливість знайти житло, політика відносно жінок, культурно-історичних корінь. Не останнє місце в цьому займають міфи, які поширюються серед звичайних людей. Існує величезна кількість міфів, наприклад, що домашнє насильство - це не злочин, а просто скандал - сімейна справа, у яке не прийнято втручатися. Або що дітям потрібний батько, навіть якщо він і

агресивний. Або дуже популярний міф про те, що жінка повинна бути гнучкою й вміти пристосовуватися до будь-якого чоловіка, а якщо не змогла, то сама винувата.

Жінкам заважає піти з родини не тільки це, але ще й ілюзія, що насильство ніколи більше не повториться. На жаль, у більшості випадків це не так. У теорії циклу насильства виділяють три певні стадії, що повторюються у руйнівних взаєминах. Тривалість кожної стадії і їхня періодичність варіюється в кожному окремому випадку. Патерни циклу насильства різні, але завжди повторюються, нарощуючи силу й частоту.

Під час першої фази, або стадії наростання напруги, відбуваються незначні випадки побоїв і наростання напруженості між партнерами. Потерпілі виходять із такої ситуації різними шляхами: вони можуть заперечувати наявність самого факту побиття або зводити до мінімуму значимість насильства. Не раз зовнішні фактори можуть балансувати на грані переходу до наступної стадії. Жертви насильства йдуть на все, щоб контролювати ці фактори - виправдуючи жорстокість і навіть захищаючи таку поведінку членів родини й інших людей.

Друга фаза з випадками сильного побиття. До кінця першої стадії губиться всякий контроль над процесом. Тут уже неминуче грубе побиття. Нападаючий не здатний керувати своєю деструктивною поведінкою, що є початком жорстокого розвитку подій. Основна відмінність між першою й другою стадіями в тім, що тут обидві сторони усвідомлюють: ситуація вийшла з-під контролю. Тільки одна людина може покласти кінець насильству - сам агресор. Поведінка потерпілого на цій стадії нічого не міняє.

Третя стадія, несе з собою період надзвичайного спокою й любові, уваги й навіть, у деяких випадках, покаяння. Жорстокість змінюють подарунки, гарні манери, запевнення, що насильство ніколи більше не повториться, благання про прощення. Жертві хочеться вірити, що з кошмарами буде покінчено назавжди. Під час цього періоду партнери відзначають знову відновлене між ними щире почуття кохання. Однак,

оскільки це взаємовідношення деструктивне, третя стадія закінчується, переходячи до фази наростання напруги в новому циклі насильства.

Досвід кризових служб показує, що потенційні жертви насильства проявляють наступні характерні ознаки поведінки:

- відчують страх перед запальністю свого партнера;
- часто уступають партнерові, боячись образити його почуття або викликати гнів;
- відчують бажання “врятувати” партнера, коли той потрапляє в неприємний або скрутний стан;
- виправдують погане відношення і перед собою, і перед іншими;
- терплять, якщо чоловік дратується, б’є, штовхає, пхає й т.д.;
- приймають рішення щодо своїх дій або вчинків друзів залежно від бажання або реакції партнера;
- виправдують партнера тим, що він поводиться точно так само, як колись його рідний батько поведився з матір’ю.

Враховуючи вище сказане, слід зазначити, що в наш час, допомога жертвам домашнього насильства здійснюють як у спеціалізованих установах: кризові центри для жінок, притулки для жертв насильства, - так і в територіальних установах соціального обслуговування: телефони довіри, центри психолого-педагогічної допомоги населенню, центри соціальної допомоги родині й дітям, що консультують своїх клієнтів з всіх життєвих проблем і надають психотерапевтичну підтримку.

Допомога потерпілим від насильства має свою специфіку залежно від того, хто її здійснює, кому її надають, у якій формі буде вона здійснюватися.

Наслідки домашнього насильства багато в чому відповідають симптомам посттравматичного стресового розладу:

- на психологічному рівні: порушення сну, кошмари, складності з концентрацією уваги, підвищена тривога й збудливість, гіперактивність, порушення взаємин, відчуття ворожого відношення суспільства;

- на фізіологічному рівні: відчуття недостатчі повітря, дискомфорту у шлунку, внутрішні спазми, головні болі, зниження інтересу до сексу аж до повної байдужості;

- на рівні поведінки: суїцидальні спроби або думки, зловживання алкоголем або наркотиками, проблеми з харчуванням (булімія або анорексія), безладна зміна сексуальних партнерів [66].

Особливістю стану людини, що пережила насильство, є виражене почуття провини за те, що сталося, крім того присутні почуття ненависті до гвалтівника, жаху й образи, як наслідок виникає неприйняття й відкидання власного тіла. Різко падає самооцінка. Емоційний розлад може приймати різні форми - від замкнутості й занурення в себе до страху й нездатності залишатися на одинці.

Звичайно людині, що пережила домашнє насильство, не надають допомогу в руслі сімейного консультування, тому що це створює почуття, що розкривається секрет, або існує страх, що родина розпадеться; гвалтівник не допускається на зустрічі.

Звернення за професійною психологічною допомогою вимагає певної частки мужності від потерпілого. Іноді з моменту здійснення насильства до моменту звернення за допомогою проходять роки. Грамотна допомога фахівця допоможе конструктивно пережити те, що сталося й перетворитися з “жертви насильства” в “людину, що пережила насильство”.

Всі форми, методи й техніки роботи фахівця будуються так, щоб дати жертві насильства можливість зрозуміти, що ніхто не намагається применшувати значення її труднощів і проблем, але саме в них, цих труднощах і проблемах, можна й потрібно шукати й знаходити засоби для поліпшення свого положення. Тим самим клієнта спонукають до пошуку власних ресурсів зміни, у якості яких виступає як його минуле, так і майбутнє, як спогади, так і уява, що допомагають шукати відповіді на проблеми в особистому досвіді.

Закордонні консультативні служби, що працюють із проблемами насильства в родині, приводять наступні рекомендації для консультантів

- дайте жертві насильства можливість розповісти свою історію;- допоможіть їй усвідомити свої почуття;
- будьте уважні до відмінностей між жінками різних національностей, культур і класів;
- поважайте культурні цінності й вірування, що здійснюють вплив на її поведінку;
- пам'ятайте про відмінності між сільською й міською жінкою, зокрема пам'ятайте про фізичну ізоляцію й особливі культурні цінності першої;
- знайте, що її не потрібно рятувати: просто допоможіть їй оцінити власні ресурси й систему підтримки;
- пам'ятайте, що вона перебуває в стані кризи, що знижує ефективність її власних захисних реакцій, що допомагають справлятися із проблемами;
- допоможіть їй знову знайти силу й емоційну рівновагу.

У психотерапевтичній теорії і практиці виділяють наступні стадії роботи з наслідками насильства:

1. Рішення вилікуватися. Або симптоми настільки сильні, що неможливо далі терпіти, або людина свідомо вирішує, що потрібно щось міняти, і звертається по допомогу.

2. Стадія кризи. Людина зустрічається із сильними почуттями, з болем. Ця стадія дуже важка для клієнта, тут важливо, щоб він міг подбати про себе.

3. Згадування. Якщо створено довіру до психолога, піде розповідь про те, що відбулося. Дуже важливо, щоб клієнт згадав стільки, скільки він може витримати.

4. Віра. Ця стадія важлива, якщо людина сумнівається в точності спогаду. Для клієнта дуже важливо повірити собі й своїм спогадам.

5. Подолання мовчання. Розповідь подробиць того, що відбулося. Це, як правило, супроводжується почуттями сорому й страхом налякати слухаючого, також можливий страх перед повторенням насильства. Якщо

людина зважилася розповісти про це психологові, то потім вона може зважитися розповісти про це ще кому-небудь: другові або подрузі. Тоді зникає внутрішня ізоляція.

6. Зняття із себе провини за те, що відбулося. Людина може звинувачувати себе в тому, що не змогла себе захистити, або в тому, що в момент насильства отримувала задоволення. Не можна переконувати жертву, що вона зовсім не винувата - вона цьому не повірить. Не треба намагатися зруйнувати віру клієнта у свою провину. Важливо допомогти клієнтові зняти із себе відповідальність за те, що сталося.

7. Підтримка “внутрішньої дитини”. Всередині кожної дорослої людини є дитина радіюча і дитина страждаюча. Багато з людей, що пережили насильство в дитинстві, не вміють радіти життю. На цій стадії необхідно встановити контакт із “пораненою дитиною всередині себе”, використовуючи малюнки, рухи і т.п.

8. Повернення довіри до себе. Підвищення самооцінки. Тут відбувається визначення особистих границь клієнта, які були порушені насильством, а тепер знову можуть повернутися під контроль клієнта.

9. Оплакування втрати. Тобто прощання з тим, що було втрачено в момент насильства.

10. Гнів. На стадії оплакування звичайно назовні виходить і злість, довгий час стримувана всередині.

11. Розкриття й конфронтація. Гвалтівник - це людина, що живе поблизу. Важливо виразити йому свій гнів. Можна написати лист, можна розіграти це в психодрамі.

12. Пробачення. Мається на увазі пробачення себе. Пробачати гвалтівника не потрібно, тому що це може бути ще одною жертвою, що принесе йому постраждала. Зміст пробачення в тому, щоб відпустити гвалтівника від себе.

13. Знаходження духовності. Повернення уявлення про те, що світ добрий і гарний. Зникає відчуття віддаленості від світу, нездатності

відчувати красу. Вертається зв'язок між Я і тілом. Відроджується довіра до людей.

14. Вирішення травми й рух далі. Це момент, коли люди почувають, що їм вдалося ввімкнутися в життя. Поступово треба говорити про те, що терапія закінчується.

2.3. Технології соціальної роботи з попередження насильства над жінкою в сім'ї

Сучасна соціально-політична та побутова реальність демонструє зростання насильства у всіх його видах і формах як на рівні суспільства і державних інститутів, так і на рівні індивідуальної свідомості. Гостро актуальною на сьогодні залишається проблема насильства в сім'ї, яке визнано світовою громадськістю однією з найбільш поширених у світі форм порушення прав людини.

Сімейне насильство неможливо пояснити лише економічними негараздами, бідністю чи алкоголізмом. Ці чинники посилюють агресивну поведінку домашніх насильників, утім не є її причинами. Насправді насильство в сім'ї як соціальне явище існує давно і широко розповсюджене у всьому світі незалежно від етнічних, расових, класових, релігійних та економічних особливостей країн. В Україні воно набуває все більшого масштабу, про що свідчать як офіційна статистика, так і результати наукових досліджень. Так, за даними Української Гельсинської спілки з прав людини сьогодні на обліку органів внутрішніх справ за вчинення насильства в сім'ї перебуває більше 93 тисяч осіб. Щогодини мінімум 15 жінок стають жертвами насильства у сім'ях. У цілому, згідно із статистичними даними, 68% жінок в Україні зазнають знущань у сім'ї. Вони страждають від домашнього насильства частіше, ніж від пограбувань, звалтувань чи автомобільних катастроф разом узятих. 35-50% жінок, які потрапляють у лікарні з тілесними травмами – це жертви домашньої тиранії. Утім, слід

враховувати, що офіційна статистика не відображає реальної картини поширення домашнього насильства, адже й досі відсутня державна система збору і обробки інформації про факти насильства в сім'ї. Відомча статистика, що забезпечується Міністерством соціальної політики та Міністерством внутрішніх справ, формується з різних джерел і не розрізняє випадки за видами насильства, які зазначені в законі України "Про попередження насильства в сім'ї" та ухвалені Верховною Радою у 2001 р.

Прагнення зрозуміти витоки насильства в сім'ї, його природу актуалізує та об'єднує зусилля сучасних психологів, соціологів, соціальних працівників, представників правоохоронних органів у пошуку форм, методів попередження насильницької поведінки, надання допомоги його жертвам. Усвідомлення того, що насильницька поведінка призводить до руйнівних наслідків, висуває альтернативу – політику ненасильства як шляху до діалогу, компромісу, досягнення консенсусу, злагоди як на рівні суспільства, так і окремої сім'ї. Саме це активізує інтерес до вивчення і впровадження різних технологій допомоги жертвам насильства, з одного боку, та корекційних програм для винуватців, які вчиняють насильство в сім'ї, – з другого. Тому метою даної статті є дослідження основних соціальнопсихологічних технологій роботи з жінками-жертвами та з чоловіками, які вчиняють насильство в сім'ї або належать до групи ризику щодо його вчинення [71].

Насильство в сім'ї є комплексним явищем, яке зумовлене низкою чинників соціального, психологічного та економічного характеру. Такими чинниками можуть бути: економічна нестабільність; суспільно схвалювані стереотипи; нівелювання існуючих моральних та духовних цінностей; недотримання прав людини; визнані стереотипи щодо уявлень про типову чоловічу та жіночу роль в соціумі; відчуття всюдозволеності та безкарності внаслідок недосконалого та корумпованого судочинства; соціальні проблеми та соціальна незахищеність; особистісні проблеми (нездійснене самовизначення, невідповідність життєвого сценарію дійсності,

неузгодженість рівня домагань з наявними можливостями); невідповідність виховних ідеалів реаліям сучасного життя; негативний вплив телебачення та інформаційних технологій тощо. Домашнє насильство має широкий спектр фізичних, психологічних та соціальних наслідків для всіх членів сім'ї, зокрема для його жертв та виконавців. Саме ці наслідки є причиною формування специфічних потреб, задоволення яких може бути значно полегшене завдяки застосуванню коректних соціально-психологічних технологій, форм і методів роботи з даною групою клієнтів.

Основними потребами жінок, які зазнали насильства в сім'ї, є потреби у захисті і безпечному притулку для себе та дітей; у працевлаштуванні для забезпечення собі і дітям проживання окремо від кривдника, забезпечення можливості виховувати дітей, брати участь у реабілітаційних заходах; потреба у тренінгових заняттях з відпрацювання навичок пошуку роботи, проходження співбесіди, написання резюме; потреба у відновленні психічного здоров'я, в емоційній підтримці; у подоланні залежності чи співзалежності; потреба у догляді за дітьми, у психологічній корекції тощо. У вирішенні цих проблем жінки потребують фахової допомоги, зокрема й соціально-психологічної, надання якої відбувається у формі індивідуальної чи групової роботи. Індивідуальна робота з жінками, які пережили насильство в сім'ї, може здійснюватися психологами у вигляді консультаційної, діагностичної та корекційної роботи. Окремим важливим напрямком професійної допомоги у межах зазначених технологій є соціально-психологічна робота зі співзалежністю [23].

Особливості індивідуальної роботи з жінками-жертвами домашнього насильства, насамперед виявляються у консультуванні (кризовому, інформаційному, індивідуально-підтримуючому, мотиваційному), спрямованому на гармонізацію особистості тощо. Будь-яка консультація передбачає встановлення партнерських відносин, виявлення насильницької ситуації у сім'ї та обов'язкове врахування психоемоційного стану клієнтки. Сутність проблеми прояснюється шляхом збирання фактів, з'ясування

відчуттів жінки, її ставлення до ситуації. Психолог може висловити свою думку щодо проблеми клієнтки, надати їй інформацію про те, як вона може вчинити вже сьогодні. Надалі обговорюється перспектива "втручання" в ситуацію клієнтки. Під час первинного напівструктурованого інтерв'ю особливу увагу звертають на емоційний стан жінок. Скривджені жінки впродовж першої зустрічі почувуються надзвичайно тривожно. Вони переживають з приводу того, що і як треба говорити. Консультант має створити довірливу та комфортну атмосферу, переконати жінку в тому, що вона може не розповідати все й одразу. Постраждала жінка має відчутти, що психолог є безоцінковим і некритичним, дотримується принципу конфіденційності.

Чимало жінок під час консультації виявляють низку емоційних реакцій, зокрема страх, злість, провину і навіть сумніви щодо власного психічного здоров'я. Консультанту слід заохочувати постраждалу дати вихід емоціям назовні. Лише потім жертва буде в змозі подолати їх. Надалі слід допомогти жінці подивитися об'єктивно на її ситуацію з різних ракурсів. Важливий аспект консультування – акцентування уваги на позитивних якостях постраждалої. Вона потребує допомоги у визначенні власних позитивних характеристик. Водночас варто звертати увагу на теперішній час, оскільки жінка може почуватися ніби у пастці й не бачити виходу. Кризове консультування у більшості випадків здійснює психолог, і лише у разі необхідності (якщо вираженими є особистісні порушення) до роботи залучається лікар-психіатр. Кризове консультування також передбачає важливість надання психологічної підтримки з метою унеможливлення розвитку посттравматичного стресового розладу.

Основні принципи індивідуальної роботи з потерпілою від насильства – це доброзичлива увага під час консультативної зустрічі; обережність і виваженість висновків; незасудження; зберігання нейтралітету; пояснення та перевірка; чесність (якщо зараз консультант не знає відповідей, то чесно сказати про це); емпатія; не підтримування ілюзій клієнтки.

Корекційна робота з жертвою насильства розпочинається після індивідуального та мотиваційного консультування й діагностики. Вона може здійснюватися у формі індивідуальної чи групової соціальнопсихологічної реабілітації (залежно від рівня вмотивованості жінки до участі у групі). Варто укласти з клієнткою психологічний контракт, основним завданням при цьому є прийняття постраждалою відповідальності за результати роботи з психологом. У цілому вся психокорекційна діяльність націлена на набуття жінкою психоемоційної рівноваги, зменшення відчуття тривоги, вираженості та інтенсивності емоційного шоку, хронічного стресу; виявлення внутрішньоособистісних конфліктів та їх усвідомлення, розпізнання та усвідомлення власних почуттів, вміння говорити про них та керувати ними; усвідомлення і подолання психологічних травм розвитку, заміну деструктивних стереотипів поведінки ефективними, що відповідатимуть новим життєвим умовам, формування навичок конструктивного психологічного захисту, позитивної самооцінки і впевненості у власній спроможності долати труднощі; подолання страхів, набуття вміння сказати "ні"; постановки цілей і формування відповідального ставлення до себе, позитивної відкритості стосовно себе і оточуючих; виявлення і розпізнання сімейних міфів тощо [59].

Окрім індивідуальної роботи з жертвами насильства, ефективним методом є групова робота. Використання тренінгових (групових) програм є дуже дієвою формою організації терапевтичного процесу при подоланні наслідків насильства. Основне завдання таких програм полягає саме у проведенні взаємного дослідження, отриманні знань про власну особистість. Традиційно тренінг застосовують для розвитку навичок самопізнання, саморозуміння, рефлексії, зміни ставлення до себе й інших, вироблення навичок саморегуляції, розвитку емоційної гнучкості, для покращення соціальної адаптації учасників, поглиблення досвіду психологічної інтерпретації інших людей. Його можна розглядати як спосіб перепрограмування моделі управління раніше сформованою поведінкою

людини. Прикладом групового догляду, спрямованого на надання допомоги у вирішенні проблем у жінок, які зазнають насильства в сім'ї, є кризовий центр. Діяльність кризового центру базується на моделі комплексної професійної допомоги, яка включає надання таких послуг, як: притулок, цілодобовий телефон довіри, кризове консультування, консультації юриста, психолога, соціальний супровід, переадресація, представництво інтересів, групи підтримки, просвітницька робота. Загалом головним завданням працівників центру є: наснажити жінку, зменшити негативні наслідки нанесеної травми, показати їй варіанти виходу з кризи та допомогти прийняти рішення щодо свого майбутнього. Діяльність працівників кризового центру базується на стандартах конфіденційності, професіоналізму, поваги до вибору клієнта, безумовного позитивного ставлення та розподілу відповідальності.

Важливого значення у наданні допомоги жертвам насильства в сім'ї набули моделі роботи із співзалежними жінками. Майже все те, що відбувається у житті жінки, постраждалої від насильства, має ознаки співзалежності: клієнтка-жертва може не знати, що існує щось краще, ніж те, що вона проживає.

У ході розробки індивідуального плану роботи з кожною клієнткою психолог враховує етапи подолання співзалежності:

- 1) усвідомлення співзалежних моделей поведінки для подальшого їх змінювання на партнерські;
- 2) розуміння причин проблеми, наприклад, одна з них – співзалежність є засвоєною дисфункціональною поведінкою;
- 3) розплутування співзалежних взаємин: причини співзалежності можуть брати свій початок у динаміці взаємин з батьками;
- 4) відмова від проєкцій, які розглядаються як будівельний матеріал в стіні заперечення, якою жертва відгороджується від реальності;

5) усунення ненависті до себе, що репрезентується низькою самооцінкою жертви, відчуттям меншовартості, які психолог допомагає клієнтці усвідомити і трансформувати у позитивні уявлення про себе;

6) усунення силових ігор і маніпулювання. Через брак внутрішніх ресурсів особистості співзалежні жертви насильства вдаються до силових ігор і маніпулювання, щоб отримати бажане. Драматичний трикутник (переслідувач, рятівник і жертва) – це звичайний спосіб, яким жертви маніпулюють іншими, залишаючись при цьому дуже пасивними. Як тільки за допомогою психолога клієнтка навчиться більш ефективним способам співпраці з людьми, потреба у маніпулюванні і управлінні іншими піде на спад;

7) вміння просити про те, що хочеться отримати. Найпростіший і безпосередній спосіб отримати бажане – прямо і ввічливо попросити про це;

8) знову навчитися відчувати. Співзалежні особи, які виростили в дисфункційних сім'ях, дуже рано починають приховувати свої почуття і думки про те, що відбувається у них вдома. Одне з найбільш прихованих почуттів жертви – це гнів, який має бути якимсь чином "виправданий", перш, ніж він буде виражений. Хтось має бути "винним" за всі нещастя у сім'ї. Часто ним у дисфункційній родині виявляються діти. Жінка, яка виступає в ролі жертви свого чоловіка, стає кривдником по відношенню до своїх дітей або інших членів родини.

Найбільшого поширення у світовій практиці набули такі форми роботи із залежністю й співзалежністю: індивідуальна та групова психотерапія; сімейна психотерапія; подружня психотерапія, а також підкріплення у вигляді відвідування груп самопомоги; читання спеціальної літератури, що стосується даної проблеми. Можливою формою допомоги співзалежним є просвітництво як стартова позиція для ідентифікації проблеми співзалежності; психологічна підтримка і самопомога. Оскільки у свідомості жінок, які зазнають насильства і перебувають в стані співзалежності, закріплюються моделі невпевненої, тривожної, агресивної

поведінки, то ефективним методом втручання та надання допомоги є проведення тренінгу асертивності, основними цілями якого є: підвищення поінформованості про права особистості; формування вміння розрізняти невпевнену, впевнену та агресивну поведінку; навчання вербальним і невербальним навичкам впевненої поведінки тощо.

Більшість соціально-психологічних технологій допомоги жертвам насильства знайшла своє впровадження у досвіді українських спеціалістів з практичної психології та соціальної роботи. На вітчизняних теренах цікавим та ефективним виявився досвід впровадження проекту "Свобода від насильства: розширення прав та можливостей дівчат та жінок у складних життєвих обставинах" здійснений "Українською фундацією громадського здоров'я" у 2013-2014 рр. за підтримки Агенції ООН з питань гендерної рівності та розширення прав і можливостей жінок та Трастового фонду ООН з викорінення насильства щодо жінок. У межах проекту було створено та апробовано комплексну програму для дівчат та жінок, які пережили насильство, або належать до групи ризику. Ця програма містить чотири блоки: діагностичний, індивідуальна робота, мотиваційне консультування та групова робота. На діагностичному етапі з'ясовуються потреби клієнтки, враховуються її особливості. За результатами діагностики та проходження мотиваційного консультування (з метою визначення рівня вмотивованості до участі в групі) визначається необхідність у проходженні клієнткою індивідуальної корекційної програми або участь у групових тренінгових сесіях [36].

Групова робота передбачає формування навичок постановки індивідуальних цілей та побудови планів щодо гармонізації власного життя, з'ясування сутності насильства, його видів, циклу, наслідків, проведення дестигматизації, налагодження ефективної комунікації (у тому числі і з чоловіками) як дієвого способу вирішення конфліктних ситуацій, пошук внутрішніх ресурсів та розвиток соціальних зв'язків, формування цілей та перспективних життєвих планів жінок.

Автори проекту зазначають, що програма не є єдиним засобом вирішення проблем насильства і має застосовуватися у контексті ведення випадку особи, яка пережила насильство, або належить до групи ризику.

Не менш важливою, ніж надання підтримки потерпілим жінкам, є соціально-психологічна робота з чоловіками-кривдниками, адже ефективна боротьба з насильством в сім'ї потребує комплексного бачення проблеми, що включає запровадження нових методів поводження з чоловіками, які здійснюють насильство у сім'ї, а також діяльності, що концентрується на чоловіках загалом.

Аналіз досвіду різних країн у попередженні та протидії насильству в сім'ї дозволяє визначити певні моделі здійснення роботи з чоловіками. До них можна віднести кризові центри для чоловіків (Скандинавія, Канада, Росія), програми роботи з порушниками закону при службах виконання покарань (Великобританія), програми кризового втручання, інтервенційні програми, програми управління гнівом, терапевтичн

РОЗДІЛ 3

ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ПОПЕРЕДЖЕННЯ НАСИЛЬСТВА НАД ЖІНКОЮ В СІМ'Ї

3.1. Аналіз ефективності технологій соціальної роботи з попередження насильства над жінкою в сім'ї в Україні

Серед різних теорій і пояснень чинників насильства найчастіше виділяють психологічні та соціальні. Прибічники психологічних теорій зосереджують увагу на психологічних чинниках ризику - передовсім схильності до насильства у кривдників та особливостях потерпілих. Теорії соціальної причинності розглядають зовнішні чинники, що впливають на появу насильства, а саме: культурні норми, бідність, безробіття, соціальну ізоляцію, низький освітній рівень тощо. [3].

Слід пам'ятати, що емоції та почуття формуються, коли людина потрапляє в нову ситуацію, стикається з новою практикою, яка змінює спрямованість особистості, спонукає її усвідомити нові цілі й завдання. А які почуття й емоції можуть сформуватися у жінки, яка пережила насилля у власній сім'ї, де кривдником є її кохана людина? Після пережитого жінкою руйнується все: власне життя, почуття довіри не лише до власного чоловіка, а всіх чоловіків, змінюються погляди жінки на щасливе подружнє життя, зникає бажання довіряти будь-кому та з'являється пригнічений стан. Спочатку біль, потім депресія, за нею настає почуття безпорадності, страх перед майбутнім і за власну безпеку. Хіба це позитивні емоції та почуття, хіба це можна назвати нормальним психічним станом?

У жодній сфері психічної діяльності так часто й так доречно не вживається термін «стан», як в емоційному житті. В емоціях яскраво виявляється тенденція специфічно забарвлювати переживання і діяльність людини.

До емоційних станів належать настрої, афекти, пристрасті, тривога, страх, стрес. Зрозуміло, що йдеться про психічний стан.

У психологічних станах відбувається поєднання, злиття характеристик психічних процесів і властивостей особистості. Аналіз психічного стану дає змогу прогнозувати поведінку особистості, її подальший розвиток та самовдосконалення.

Зв'язок емоційних станів і властивостей найчирше виражене проявляється у стані тривоги. Термін «тривога» називає емоційну відповідь на можливу психічну загрозу, на відміну від терміна «страх», яким позначається реакція на реальну загрозу, загрозу порушення функцій організму й виконуваної діяльності. Тривожність може даватися ознаки у спілкуванні (зменшується можливість прогнозування успішності), у поєднанні (невідповідність суб'єктивної моделі реальній дійсності) і супроводжується проявом неадекватно завищеної тривоги, що призводить до порушення регуляторних процесів. Тоді тривожність закріплюється як властивість особистості і стає домінуючою рисою характеру.

Але цього можна не допустити. Надана своєчасно психологічна допомога може покращити стан жінки - жертви сімейного насильства. Екстрена допомога здійснюється у формі «гарячої лінії» - телефонів довіри, індивідуальної консультації, групової роботи (дебріфінг) та надання притулку. Основне завдання - оцінка безпеки жінки, надання їй фізичної та психологічної безпеки в тій мірі, яка необхідна; нормалізування психологічного стану; у разі необхідності - надання медичної та правоохоронної допомоги.

Посттравматична інтерпретація здійснюється шляхом дослідження проблеми, аналізу багачення проблеми жертвою та консультантом, пошуку альтернатив та рішень.

Поширеність насильства щодо жінок може бути вивчена за допомогою адміністративних даних, зібраних від відповідних підрозділів щодо надання медичних послуг, послуг соціального забезпечення, системи правосуддя,

поліції та неурядових організацій. Дуже небагато країн включають дані про насильство щодо жінок в щорічні плани даних, що збираються національними статистичними службами.

Надання психологічної допомоги жінкам - жертвам сімейного насильства - є багатофункціональною діяльністю, яка містить у собі взаємодію спеціалістів різного напрямку: психологів, психотерапевтів, юристів, соціальних працівників, медичних робітників, спеціалістів з арт-терапії тощо. Добре організована робота групи спеціалістів, де кожний виконує свою функцію, більш ефективна. Це сприяє поліпшенню роботи з жінкою - жертвою сімейного насильства, яка може мати різні емоційні й когнітивні порушення, глибокі психічні відхилення й бути схильною до суїциду. Ризик травмування жінки-клієнтки по мовними діями чи неадекватними словами спеціаліста вкрай великий. Тому робота з жертвами сімейного насильства вимагає ретельного відбору спеціалістів із психологічної реабілітації. За методикою виходу із скрутних життєвих обставин можна дослідити, як реагує людина на ті чи інші життєві ситуації, адже відомо: скільки людей, стільки варіантів вирішення проблем. Одні волітимуть покласти на долю і, фактично, не намагатимуться щось робити. Інші будуть скаржитися на долю і звинувачуватимуть будь-кого, крім себе. Треті відгородяться від усього світу і залишаться наодинці зі своїми проблемами [70].

Для аналізу результатів дослідної роботи застосовувалася первинна статистична обробка, що полягає у визначенні необхідного числа елементарних математичних статистик. Опитування проводилося в групі та індивідуально. Тривалість анонімного анкетного опитування та відповіді на психологічну методику – 20 хв. (індивідуальні розбіжності у тривалості відповіді – від 10 до 25 хв.). На початку анкетування було поставлено низку запитань, в яких визначалася обізнаність з проблемою насильства над жінкою в сім'ї.

При визначенні факторів, що зумовлюють насильство в сім'ї, більшістю голосів передусім було виокремлено індивідуально-психологічний чинник. Природно, що агресивна поведінка притаманна одному, асертивна – іншому. Цей фактор отримав 64 % голосів, другим названо соціально-економічний – 24 %, і третім соціальноісторичний – 12 %.

Респондентам було запропоновано виокремити психологічний чинник, який, на їхню думку, найбільше визначає проблему насильства в сім'ї. Двадцяти восьми відсоткам опитаних було важко вибрати лише якийсь один фактор, тому, відповідаючи, вони обирали декілька найважливіших для них чинників, нумеруючи їх. Респонденти зазначають найголовніший психологічний чинник – наслідування поведінки батьків у сім'ї, що становить 72 % від цих 28 %. Але загальна картина відповідей дещо інша, оскільки решта респондентів, а це 72 % обрали доміантними індивідуально-психологічні особливості чоловіка та жінки усього 42 %). Обирають наслідування поведінки батьків у сім'ї 29 % респондентів. Різниця у ціннісних орієнтаціях у родині та рівень емоційності склали по 12 % кожний. І лише 5 % респондентів наголошують соціально-психологічну комунікацію за психологічний чинник, що визначає проблему насильства в сім'ї. Це дещо спростовує факт, а можна сказати, міф про те, що причиною суперечок є небажання розуміти один одного і небажання слухати один одного. На запитання: «Якої допомоги насамперед потребують жінки, які зазнали насильства в сім'ї?» – респонденти не змогли відповісти одностайно. Тому виявити, яку саме допомогу необхідно надавати першочергово, було досить складно. 32 % респондентів обирали кілька видів допомоги, це свідчить про необхідність комплексного психологічного втручання.

Аналізуючи діяльність всіх організацій, установ, закладів, що опікуються цією проблемою, можна побачити – вони надають саме комплексну допомогу. Хочемо зазначити, при цьому ефективною формою роботи є індивідуальна соціально-психологічна допомога кожній жінці. Тому наступне дослідження велося з урахуванням більшості голосів за обраний

вид соціально-психологічної допомоги. Так для 45 % респондентів психологічна допомога стала однією з головних; для 42 % опитаних другою за важливістю стає соціально-психологічна допомога; і третьою – реабілітаційна, для 30 % осіб.

Експерти-фахівці подають свої результати, що не збігаються з думкою майбутніх фахівців (див. табл. 1). Так, експерти-фахівці виокремлюють соціально-психологічну допомогу – 50 % опитаних, що засвідчує: соціально-психологічна допомога є комплексною допомогою.

Обираючи ефективну форму та вид допомоги соціальної роботи з жінками – жертвами насильства в сім'ї, погляди і майбутніх фахівців, і експертів-фахівців, майже збіглися. В основному робота проводиться з випадком, тоді індивідуальна робота буде ефективнішою.

На запитання «Який метод активного соціально-психологічного впливу у роботі з жінками – жертвами сімейного насильства більш ефективний?» – дві групи респондентів дали майже однакові відповіді. Метод індивідуального консультування обрали 39 % респондентів із групи майбутніх фахівців та 80 % експертів-фахівців. Це можна пояснити одночасним застосуванням у проведенні індивідуального консультування і діагностичних методів, і методів корекції в соціальній роботі. А це дає можливість обґрунтувати та підтвердити ефективність індивідуальної роботи з випадком. Це потребує високого рівня підготовки всіх спеціалістів у роботі з жінками – жертвами сімейного насильства.

При аналізі анкетних досліджень було виявлено, що фахівці надають перевагу індивідуальному консультуванню – 80 % респондентів, психологічній корекції – 70 % осіб, проєктивній методиці – 50 % опитуваних. 39 % майбутніх фахівців обирають індивідуальне консультування, психологічну корекцію – 19 % осіб і психолого-соціальну реабілітацію та терапію – 16 % респондентів. Це свідчить про поетапність застосування методик активного соціально-психологічного впливу.

Виявлена позиція до «прийняття боротьби» може розглядатися, як розуміння суті проблеми, активізації своїх професійних здібностей на її вирішення та на допомогу клієнтові.

Таблиця 3.1

Види допомоги, що її потребують жінки, які зазнали насильства в сім'ї

Види допомоги	Майбутні фахівці (кількість відповідей у %)	Фахівці-експерти (кількість відповідей у %)
Кризового втручання	31	6
Реабілітаційної допомоги	30	10
Соціальнопсихологічної допомоги	48	54
Корекційної допомоги	8	4
Медичної допомоги	8	3
Діагностичної консультації	6	10
Психологічної допомоги	45	10
Юридичної допомоги	6	5
Правозахисної допомоги	24	2

Це свідчить про поетапність застосування методик активного соціально-психологічного впливу. При діагностичному підході респонденти надали перевагу психологічному консультуванню. Діагностичний підхід у соціальній роботі застосовується з метою виявлення проблеми та психічного стану жінки – жертви сімейного насильства. Саме на цьому етапі й вирішується більша частина проблеми, для деяких вона є й останньою, оскільки чітко зрозумілі її суть і шляхи вирішення. Причому переважна більшість фахівців-експертів (70 % відповідей) обрали психологічне консультування, а з майбутніх фахівців – лише 48 % респондентів. Психотерапія як метод у діагностичному підході може бути застосована у

тому разі, коли жінка – жертва сімейного насильства не в змозі зрозуміти те, що відбувається, дати адекватну оцінку власним діям. Можливо, доведеться підключати кількох спеціалістів різного напрямку підготовки. За ефективність методів психотерапії майбутні фахівці віддали 24 % голосів та 20 % – фахівціексперти. На жаль, назвати державні установи, соціальні служби, громадські організації та установи, що їх можна порекомендувати жінкам – жертвам сімейного насильства майбутні фахівці переважно назвати не змогли. 78 % респондентів назвали міліцію та лише 22 % респондентів перелічили вищезазначені установи. Це свідчить про те, що лише 36 % респондентів є компетентними фахівцями. Натомість фахівці-експерти наполягають на більшому інформуванні про заклади – майже 50 % .

Майбутні фахівці вважають, що за допомогою психологічних методів можна попередити явище насилля в сім'ї. 84 % респондентів відповіли, що це можливо, але лише 24 % з них вказали, за допомогою саме яких методів. Цікава динаміка спостерігалася у відповідях на сім висловів, де респондентам треба було визначити, чи є вислів міфом, чи фактом. Висновок лише один: майбутні фахівці не зовсім розуміють проблему. Деякі з них підходили до цього питання з позиції фахівця, а деякі – жертви, тобто ставали на сторону жінки. Але під час дослідження передбачалась чітка позиція фахівця. Спеціалісти повинні активізувати увесь потенціал клієнта для вирішення проблеми, а не самим вирішувати її. Результати «Q-сортуння» показали, що в усіх майбутніх фахівців спостерігається «незалежність у групі» – здатність адекватно та професійно працювати, характеризувати ситуацію клієнта.

Під час навчання майбутніх спеціалістів активно використовуються рольові ігри, як одна із форм організації навчання. Виявлений високий «рівень комунікативності» свідчить, що майбутні соціальні працівники здатні володіти етикою спілкування під час надання консультацій, оскільки важливим напрямом професійної підготовки майбутніх фахівців є розвиток їхньої культури спілкування, гуманістичних комунікативних установок,

бажання та вміння вести діалог у масовій та груповій аудиторіях. Адже культура спілкування спеціаліста будь-якої галузі діяльності сприймається як оцінка його професійної підготовки, як невід'ємна частина загальної культури спеціаліста [55].

На питання, які види допомоги слід надавати жінкам - жертвам сімейного насильства, більшість перерахували такі види: психологічна допомога, правозахисна, юридична, медична, медико-соціальна, надання тимчасового притулку. Це становить 54 % усіх опитаних респондентів. Решта 46 % зазначали або по одному із видів допомоги, або назвали кілька. Психологічна допомога складала більшість відповідей - 36 %, правозахисна - 34 %, юридична - 10 %, медична - 12 %, медико-соціальна - 4 %, надання тимчасового притулку - 4 %.

Слід зазначити, що самі респондентки не зазнавали щодо себе насильницьких дій - це 70 %. Сумна статистика, адже 30 % усе ж таки мали гіркий досвід жорстокого поводження у власній родині стосовно себе.

На жаль, у респондентів є близькі та знайомі жінки, які зазнавали насильства в сім'ї або стали об'єктом жорстокого поводження у власній родині. 66 % опитаних мають в оточенні таких жінок. 17 % - не мають таких.

Таким чином, в Україні соціальний працівник стає ключовою фігурою в цьому ланцюжку. Він не тільки безпосередньо працює з сім'єю, але і несе відповідальність за координацію зусиль різних структур. Підготовка до ролі координатора вимагає додаткових знань, знайомства з сучасними соціальноправовими технологіями, розуміння труднощів практичної роботи кризових центрів, які створили за останні три роки унікальні методики роботи з жертвами насильства і членами їх сімей, і інших громадських організацій. Необхідні зміни в кримінальному законодавстві, прийняття закону «Про запобігання насильства в сім'ї». Потрібна розробка комплексної системи соціальних заходів щодо захисту прав людини в сімейній сфері і по профілактиці сімейних злочинів. За допомогою ЗМІ слід здійснювати

пропаганду ненасильницьких методів вирішення домашніх конфліктів. Зокрема, має сенс запровадити в практику радіо і телебачення консультації.

Я вбачаю, що, реалізація та розробка комплексної технології соціальної роботи з попередження насильства над жінкою в сім'ї мають перспективи подальшого досліджен

3.2. Рекомендації та шляхи вдосконалення діяльності фахівців соціальної роботи з попередження насильства над жінкою в сім'ї в Україні

Аналіз наукової літератури показав, що останніми роками проблема насильства над жінкою в сім'ї почала вивчатися більш детально і в нашій країні. Зокрема вивчаються соціально-психологічні аспекти проблеми насильства, специфіка родинного насильства, вплив ситуації насильства на особистісний розвиток людини; проводиться соціологічний аналіз явища «домашнього насильства».

Деякі автори у психологічному насильстві виділяють вербальне та емоційне насильство. Вербальне або словесне насильство чиниться тоді, коли жінці докоряють буквально за кожний вчинок, критикується особистість жінки, або її ображають брутальною лайкою. Емоційне насильство може відбуватися взагалі без слів – за допомогою миміки, пози, поглядів – цього досить, щоб дати зрозуміти жінці, що вона недоумкувата. За допомогою загрозливих поглядів, жестів, інтонацій чоловік може тримати жінку в атмосфері страху.

При виявленні причин сімейного насильства можна використовувати два підходи. Соціологічний підхід визначає насильство як соціокультурну обумовленість, тобто насильство є стереотип сімейних стосунків, вихованим з дитинства, прийнятим в даній групі населення. Соціальні чинники (соціальноекономічне положення сім'ї, безробіття, погані житлові умови) також є збудниками стресу, ведучого до поганого поведіння з членами

сім'ї. Соціально-психологічний підхід розглядає насильство як результат негативного особистого життєвого досвіду, «травми дитинства».

Самооцінка – це оцінювання особистих якостей, можливостей, свого місця серед інших людей. Від неї залежать стосунки з оточуючими, вимоги до себе, ставлення до своїх успіхів і поразок. Самооцінка є кращим показником того, що людина може зробити, ніж коефіцієнт розумового розвитку. З даного визначення можна зробити висновок

Аналіз положень щодо забезпечення захисту жертв домашнього насильства Конвенції про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами, треба розглянути положення, що містяться у розділі VI «Розслідування, притягнення до відповідальності, процесуальне законодавство та заходи захисту». Загальним принципом цього розділу є зобов'язання держави забезпечити, щоб розслідування та судові провадження проводилися без неналежних затримок та з урахуванням прав жертв на всіх етапах кримінального провадження (ст. 49). Конвенцією встановлено, що відповідальні правоохоронні органи швидко та належним чином мають реагувати на домашнє насильство, при цьому забезпечуючи адекватний та негайний захист жертв такого насильства (ст. 50), а також зобов'язання відповідних органів проводити оцінку ризиків летальності, серйозності ситуації та повторного насильства для управління цими ризиками та, у разі необхідності, вжиття координованих заходів безпеки та підтримки жертв [27].

Статтею 56 Конвенції окремо передбачено встановлення заходів захисту жертв насильства щодо жінок та домашнього насильства, які беруть участь у кримінальному процесі. До таких заходів поміж іншого належать інформування жертв, принаймні у випадках, коли жертви та їх сім'я можуть бути у небезпеці, про втечу кривдника або його тимчасове чи остаточне звільнення; забезпечення можливості вжиття заходів для захисту особистого життя та іміджу жертви; надання жертвам можливості представити свої свідчення без необхідності бути присутніми у суді або принаймні за

відсутності кривдника, насамперед із використанням належних комунікаційних технологій, якщо це буде можливим, тощо.

За останнє десятиліття отримали динамічний розвиток два основні підходи щодо збору даних про насильство щодо жінок за результатами соціально-демографічних обстежень. По-перше, це проведення спеціальних одноразових досліджень, що призначені для цілей збору докладної інформації про масштаби різних форм насильства щодо жінок. Інший підхід полягає в постановці непрямих питань про насильство щодо жінок в тривалих і масштабних дослідженнях, які призначені для отримання інформації про інші або широкі темі, наприклад здоров'я жінок. Оптимальним на сьогодні є підхід додавання спеціального модуля про насильство щодо жінок в базове обстеження домогосподарств (наприклад, умов життя). Проведення обстежень серед населення, в яких опитуються респонденти, що зазнали актів насильства, призначені для оцінки фактичного відсотка жінок, які стали жертвами насильства в суспільстві.

Український жіночий фонд разом із Центром «Ла Страда - Україна» розпочав реалізацію проекту «Надання допомоги жертвам насильства в сім'ї та попередження розповсюдження домашнього насильства», метою якого є підтримка громадських організацій, що надають послуги жертвам насильства в сім'ї та створення уніфікованої методології із надання допомоги жертвам насильства. МФВ в рамках Програми «Верховенство права» підтримав декілька проектів, спрямованих на підвищення спроможності громадських організацій надавати послуги жертвам насильства в сім'ї та посилення правових можливостей самих жінок, які зазнали насильства в сім'ї. Оскільки система надання допомоги постраждалим від насильства в сім'ї є недосконалою, громадські організації ініціювали кілька проектів із розробки оптимальної моделі надання допомоги та захисту жертвам насильства в сім'ї. МБФ «Українська фундація громадського здоров'я» продовжив реалізацію проекту «Свобода від насильства: Розширення прав та можливостей дівчат і жінок у складних життєвих обставинах». У 2012 р. розроблено проект

програми для дівчат (14-18 років) та жінок, які пережили насильство або належать до групи ризику, який буде апробований у м. Києві, з подальшим доопрацюванням на основі пропозицій експертів – учасників програми.

Четвертий рік поспіль функціонує сайт www.ostanovimnasilie.org.ua, який наповнюють фахівці Центру «Ла Страда – Україна». Він є фактично першим в Україні клієнто-орієнтованим веб-ресурсом, покликаним допомогти жінкам, які опинилися в ситуації домашнього насильства. На цьому сайті можна ознайомитися з інформацією про проблему домашнього насильства, можливі шляхи її вирішення, компетентні органи і служби, що надають допомогу в ситуації домашнього насильства. Також є можливість безпосередньо звернутися до психологів та юристів Центру «Ла Страда – Україна» за консультацією як в електронному вигляді, так і зателефонувавши за номером Національної «гарячої лінії» з попередження домашнього насильства.

Ключові суб'єкти в Україні добре розуміються на документі Ради Європи «Мінімально необхідні стандарти для служб підтримки жертв насильства щодо жінок» (2008 рік) та використовують його як керівництво для підготовки Протоколу, зокрема щодо напрямів функціонального розвитку. Проте не всі напрямки Мінімально необхідних стандартів включені до проекту Протоколу (див. таблицю нижче). У Мінімально необхідних стандартах наводяться як мінімально необхідні стандарти, так і стандарти, яких слід досягти в майбутньому (бажані). У разі необхідності, органи влади повинні виходити за такі рамки, прагнучи максимально розширити доступ, якість та позитивні результати.

В Україні є кілька послуг, які надаються жертвам домашнього насильства, зокрема в притулках для НУО, соціальних центрах для матері та дитини та в державних центрах соціальної та психологічної допомоги. Оскільки центри матері та дитини опікуються лише потребами вагітних жінок та матерів з маленькими дітьми, які переживають «життєві проблеми», насправді саме такі центри здебільшого дають прихисток жертвам

домашнього насильства. З іншого боку, державні центри соціальної та психологічної допомоги надають цілодобову допомогу та тимчасовий прихисток особам, які перебувають у тяжких життєвих обставинах, і потребують тимчасового прихистку, якщо такі особи не мають засобів для існування. Вони також дають прихисток жертвам домашнього насильства; однак, вони не відповідають критеріям спеціалізації, оскільки вони не опікуються потребами жертв домашнього насильства [40].

Допомога в пошуку роботи та проживання не є стандартною послугою, а доступ до соціальних місць проживання для жертв домашнього насильства є дуже обмеженим. Фінансова допомога не передбачена законодавством України.

Гарантування жінкам, які зазнали сімейне насилля безпеки та основоположних прав і свобод людини і громадянина, зокрема права на життя, свободу та особисту недоторканність, на повагу до приватного та сімейного життя, на справедливий суд, на правову допомогу, з урахуванням практики Європейського суду з прав людини;

Визнання суспільної небезпеки насильства та забезпечення нетерпимого ставлення до будь-яких його проявів;

Механізм взаємодії суб'єктів спрямований на забезпечення ефективної та практичної реалізації прав постраждалих осіб, визначених Законами України “Про запобігання та протидію домашньому насильству”, “Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків”.

Найефективнішим методом допомоги жінкам, які постраждали від насильства в сім'ї, є використання різних форм групової роботи. В процесі реабілітації родичів залежних від алкоголю, зокрема дружин, створюють групи самопомоги, які працюють за принципами АЛ-АНОНівської програми. Часто такі групи використовують 12-крокову систему, яка дає змогу подолати співзалежність.

Жінка, яка зазнала сімейне насилля не повинна замовчувати. На жаль, на сьогоднішній час так і є.

Нещодавно, я спілкувалася з жінками, які зазнали домашнє насилля. Мета дослідження спілкування насамперед була такою, чому жінки замовчують?

Те, що я дізналася від цих жінок привело мене в шок.

Одна із жінок, яка зазнала насилля в сім'ї розповіла, що на протязі тривалого часу її чоловік та його батьки знущалися з неї. З початку їхнього сімейного життя її чоловік, коли в нього був поганий настрій поприкав її, що заробляє більше неї, що вона повинна його обожнювати, не перечити йому, бо він для неї є Бог, попри цього чоловік почав давати ляпаса при цьому зауважувати на те, що якобы борщ не горячий, то прибрати до мого приходу не встигла. А по далі стало ще гірше, почалося психологічне та фізичне знущання. Через деякий час ця жінка зважилась звернутись до поліції за допомогою, але у відділку поліції до неї поставились зі надменням. Зрозумівши, що ніяку допомогу жінка не отримує вона закрилась у собі. Їй почалось здаватись, що оточуючий світ проти неї, що ніхто її не захистить. Батькі чоловіка постійно наголошували про те, як їй пощастило, що їх син одружився з нею, тому вона повністю повинна підкорятися йому.

Ця жінка, зростала без батька. В неї не було прикладу «щасливого сімейного життя». Мати взагалі не звертала уваги на неї. Між матір'ю та донькою ніколи не було близьких стосунків. Мати постійно докоряла доньці про те, що якщо б вона її не народила, в неї життя склалося зовсім інакше.

Через деякий час після того, як чоловік жорстоко побив свою дружину, вона зважилась на самогубство. Невдала спроба самогубства привела цю жінку на лікарняне ліжко. Перебуваючи у лікарні вона усвідомила, що не хоче залишати цей світ. В той же час, вона познайомилась з сусідками по палаті, які дізнавшись причину її самогубства, повідомили їй, що таке ситуація спостерігається в кожній другій сім'ї, про що не треба замовчувати та терпіти, а звертатися в поліцію; звернутися до мобільних бригад психологічної допомоги; звернутися в організацію з протидії насильства в сім'ї; за необхідності - звернутися за медичною допомогою. Також можна

звернутися в Центр соціальних служб для сім'ї та молоді (в регіоні свого проживання) або Єдиний контакт-центр системи безоплатної правової допомоги за телефонами, які зазначені.

Я пропоную на рівні Міністерства освіти та науки звернути увагу на необхідність впровадження наукових теорій, соціальних та педагогічних технологій та моделей для сприяння розвитку системи консультативних центрів, груп самопідтримки, служби юридичної допомоги, розширенню мережі кризових центрів та притулків для жінок, які зазнали домашнє насильство в сім'ї, створенню системи центрів допомоги для координації дій щодо збору інформації та надання послуг потерпілим.

Так як, на даний час насильство над жінкою в сім'ї відбувається все частіше і частіше треба проводити роз'яснювальну роботу в закладах освіти. Зокрема, для запобігання та попередження насильства над жінкою в сім'ї треба створити соціальну програму з попередження насильства над жінкою в сім'ї, яка буде виходити раз на тиждень в засобах масової інформації.

Отже, дана проблематика потребує подальшого психолого-педагогічного вивчення, та удосконалення шляхів попередження та надання фахової допомоги жертвам домашнього насильства.

ВИСНОВКИ

Щороку в Україні від насильства гине 10 – 15 тисяч жінок. Ініціаторами жорстокої поведінки у сім'ях є переважно чоловіки. Насильство, здійснюване чоловіком, потенційно небезпечне для жінки, адже він може завдати їй тяжких тілесних ушкоджень. Такі акти насильства мають тенденцію повторюватися, і що найжахливіше – нерідко вони скоюються стосовно вагітних жінок.

Насильство – феномен складний, багатоаспектний. Загалом, поняття насильства несе чітко виражене негативно оціночне навантаження і вживається в дуже широкому значенні, яке включає усі форми фізичного, психологічного, економічного придушення, а також такі душевні якості, як брехня, ненависть, лицемірство, тощо.

Фізичне насильство – це дії, що завдають болю та шкоди здоров'ю. Серед осіб, що зазнають насильство різного виду, жінки, чомусь, складають переважну більшість. У суспільстві ж питання про насильство над жінкою та насильство у сім'ї нині не усвідомлюються як особлива соціальна проблема.

Існує велика кількість діагностичних методів, методик, тестів, спрямованих на дослідження особистості, яка стала жертвою насилля:

- спостереження і близькі до нього методи (вивчення біографій, клінічна бесіда і т. ін.);
- спеціальні експериментальні методи (моделювання певних видів діяльності, ситуацій, деякі апаратні методики та ін.);
- особистісні опитувальники (методи, що базуються на самооцінці);
- проєктивні методи.

Реабілітацію жінок, які зазнають насильства в сім'ї займаються соціальні працівники.

У ході обстеження соціальний працівник шляхом спостереження складає уявлення про індивідуальні особливості жінки-жертви насильства.

По-перше, при вивченні видів насильницьких дій щодо жінок та розробки механізмів корекції дисгармонійних сімейних відносин, що

спричиняють ці дії необхідно враховувати діагностичні методи, які дають змогу інтегрально оцінити особистість жертви насильства в її відносинах з мікросоціумом. Спираючись на одержані дані, соціальний працівник може зорієнтуватись в тому, які саме структурні компоненти особистості порушені.

По-друге, соціальна реабілітація жінок-жертв насильства та членів їх сімей – це вид роботи, спрямований на відновлення їх морального, психічного та фізичного стану, їх соціальних функцій, приведення індивідуальної чи колективної поведінки у відповідність із загально визнаними правилами і нормами. Соціальну реабілітацію щодо жінок, які зазнали насильства, потрапили в екстремальні ситуації повинні здійснювати центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. На сьогодні відсутня концепція соціальної реабілітації у цій системі, яка б дозволила визначити принципи, зміст, методи, форми і результати реабілітації, ефективні технології роботи.

По-третє, зміст соціальної реабілітації потерпілих від насильства має декілька етапів: діагностичний, проєктивний, організаторський, практично-діяльнісний та оцінка ситуації.

По-четверте, це поки що єдина теоретично обґрунтована концепція соціальної реабілітації потерпілих від насильства в сім'ї в Україні, яка пропонує використовувати різні методи соціальної роботи: педагогічними, психологічними, юридичними, соціально-економічними та психологічними послугами, спрямованими на поступове виведення людини з кризового стану, підвищення її самооцінки, активності, самостійності, розширення соціальних зв'язків людини тощо.

Проблема насильства до теперішнього часу залишається досить складною і повністю не вирішеною, не зважаючи на те, що це питання не обійшов увагою жоден відомий мислитель минулого. Поняття насильство розглядали та пов'язували тільки як замах на життя, застосування фізичної сили чи примусовий вплив до кого-небудь, опір на силу, тощо. Сьогодні

існують інші форми насилля: економічне, яке в кримінології практично не досліджене, різні види сексуального насильства (сексуальні домагання, переслідування, примусові аборти, стерилізація жінок, примус до шлюбу, тощо), психологічне та інші, що потребують проведення окремого наукового аналізу і дослідження.

Метою дипломної роботи є дослідження історичних аспектів виникнення домашнього насильства. Акцентована увага на феноменологічному описі домашнього насильства як об'єкта кримінологічного дослідження. Здійснено порівняльний аналіз різних точок зору вчених, що обумовлюють

Насильство як соціальний феномен є об'єктом дослідження для представників різних галузей знання, зокрема соціології, психології, філософії, кримінології тощо. Найчастіше дана проблематика пов'язується з поняттями влади, конфігурації соціальних відносин, нав'язуванням та примусом.

Насильство визначається як здійснення впливу на особистість, вчинення дій всупереч бажанню іншої людини, який призводить або має намір здійснення шкоди у фізичній, психологічній, сексуальній або економічній сфері життя.

Більшість вітчизняних наукових праць пов'язані із вивченням домашнього насильства у соціологічному, психологічному та кримінологічному аспектах цього явища, необхідним є вивчення феномену насильства стосовно жінок загалом, особливо соціальних практик постраждалих.

За даними дослідження «Поширеності насильства щодо дівчат та жінок» найчастіше насильство переживали жінки із наступними соціально-статусними характеристиками: жінки, які мали досвід насильства в батьківській родині по відношенню батька до матері чи по відношенню до себе; жінки у яких є діти; жінки із середнім рівнем освіти; жінки, які мають різний рівень освіти із своїм чоловіком – вищим або нижчим; жінки, які

працюють; жінки, які проживають у сільській місцевості частіше зазнають домашнього насильства; жінки із найнижчим рівнем добробуту.

У теоретичному аспекті виділяють наступні етапи роботи з жінками, які зазнали насильства: рішення вилікуватись; стадія кризи; згадування про події, пов'язані із насильством; віра; подолання мовчання; зняття провини з себе, за те, що відбулось; підтримка «внутрішньої дитини», допомагає розвитку вміння радіти життю; повернення довіри до себе; гнів, який довгий час стримувався жертвою; розкриття й конфронтація; пробачення себе та відпустити прив'язаність до гвалтівника; повернення ідентифікації себе та світу, розуміння того, що жити можна щасливо; вирішення травми та рух далі. Під час подій, що стались, визначення типу родини жінки, яка зазнала насилля.

Перевірка ряду гіпотез на критерій хі-квадрат щодо наявності або відсутності статистично значущого зв'язку показало існування зв'язку між: віком, в якому відбувся травмуючий досвід та суб'єктами насилля; віком, в якому було пережито насилля та його тривалістю; суб'єктами насилля та його тривалістю; віком, в якому жінка пережила насилля та віком, в якому вона розповідає про свій травмуючий досвід; суб'єктом насилля та вчиненням опору його діям. Зв'язок не було знайдено між віком та видом насилля; віком жінки, яка зазнала насилля та тим, кому інформанти розповідали та не розповідали про свій травмуючий досвід; суб'єктами насилля та тими, кому жертви насилля розповідають про свій травмуючий досвід; віком, в якому жінка пережила насилля та реакціями тих, хто дізнався про травмуючий досвід жертви; видами суб'єктів насилля та власне види насилля; суб'єктами насилля та реакцією інших людей, на розповідь про травмуючий досвід жінки, яка зазнала насилля.

В цій роботі були використані наступні принципи дослідження: об'єктивності, системності, історизму, пізнавальний, комплексності, загального зв'язку. а також аксіологічний, культурологічний, системно-діяльнісний та системно-генетичний підходи.

Таким чином, жінки тривожні та депресивні є досить вразливими щодо сімейного насильства через свою залежність і пасивність, нездатність захистити себе. Для жінок істеричних, демонстративних характерні невірноваженість, емоційні сплески, що робить їх потенційними жертвами насильства насамперед з боку власних чоловіків. Існування певних соціально-психологічних причин, серед яких, зокрема, нерівність становища жінок, неправильне гендерне виховання, низький рівень культури, заважає жінкам позбутися почуття залежності й відчутти себе вільною, рівноправною особистістю.

Отже, соціальна робота з жінками-жертвами насильства та членів їх сімей – це вид роботи, спрямований на відновлення їх морального, психічного та фізичного стану, їх соціальних функцій, приведення індивідуальної чи колективної поведінки у відповідність із загально визнаними правилами і нормами.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Актуальні проблеми теорії і практики соціальної роботи на межі тисячоліть Кн.1. Київ, 2001. 141 с.
2. Ахтирська Н.М. Моніторинг судової практики України у справах, пов'язаних з насильством щодо дітей та жінок /За заг. ред. Христової Г.О. Київ: Тютюкін, 2011. 108 с.
3. Богдан О. Що варто знати про соціологію та соціальні дослідження? Посібни-довідник для громадських активістів та всіх зацікавлених/Олена Богдан; консультант-рецензент Володимир Поніотто. – Київ: Дух і Літера, 2015.-380.
4. Беляєва М. Домашнє насилля існує у двох із трьох родин. Від агресорів страждають жінки та діти // Хрещатик. – № 161 від 9 вересня, 2008 р.
5. Бойко С. М. Причини та чинники домашнього насильства / С. М. Бойко // Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки: Збірник наукових праць. – Київ–Запоріжжя, 2002. – Вип. 25. – 480 с.
6. Боднар А. Я., Павленко С. С. НАУКОВІ ЗАПИСКИ. Том 97. Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота.
7. Браун А. Супервізор у соціальній роботі: Супервізія догляду в громаді, ден. та стаціонар. установах. Київ : Пульсари, 2003. 239 с.
8. Блага А. Б. Запобігання насильству як основа протидії агресивним злочинам проти членів сім'ї. *Вісник Запорізького національного університету*. Юридичні науки. 2005. № 2. С. 161 – 165.
9. Блага А. Б. Практика застосування закону України «Про попередження насильства в сім'ї»: сучасні проблеми і можливі шляхи їх вирішення. *Право і безпека*. 2004. № 3/1 (№ 1). С. 50 – 58.
10. Бова А. Модель факторів, що обумовлюють насильство в сім'ї. *Український соціум*. 2005. № 1 (6). С. 15 – 25.

11. Бойко О. В. Побутове насильство як об'єкт кримінологічних досліджень. *Вісник Національного університету внутрішніх справ*. Вип. 18. Харків : Нац. ун-т внутр. справ, 2002. С. 470 – 474.
12. Бойко О. В. Правова кваліфікація насильства в сім'ї. *Вісник Національного університету внутрішніх справ*. Вип. 20. Харків : Нац. ун-т внутр. справ, 2002. С. 133 – 138.
13. Грабська І. А. Насильство в подружніх відносинах / І. А. Грабська. *Практична психологія і соціальна робота*. Київ, 1998. № 9. С. 20–23.
14. Гарин І. Стокгольмський синдром. О преступниках и жертвах И. Гарин. URL: [:https://nv.ua/opinion/garin/stokgolmskij-sindromo-prestupnikah-i-zhertvah-2013795.html](https://nv.ua/opinion/garin/stokgolmskij-sindromo-prestupnikah-i-zhertvah-2013795.html). (дата звернення 21.11.2020).
15. Гендерна дискримінація та насильство щодо жінок. URL: [//http://helsinki.org.ua/index.php?id=1398061293](http://helsinki.org.ua/index.php?id=1398061293). (дата звернення 22.11.2020).
16. Горшкова И. Д. Домашнее насилие в отношении женщин : масштаб, характер, представления общества. Москва: Пресс, 2003. № 4. С. 3 – 51.
17. Домашнє насильство в Україні : скільки в країні жертв і що загрожує кривдникам. URL: <https://ukr.segodnya.ua/ukraine/domashnee-nasilie-v-ukraine-kto-stanovitsyazhertvami-i-hto-grozit-obidchikam-1099013.html>.
18. Декларация об искоренении насилия в отношении женщин / провозгл. резолюцией 48/104 Ген. Ассамблеи ООН от 20 дек. 1993 г.]. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_506. (дата звернення 23.11.2020).
19. Дяченко К.І. Методична розробка уроку на тему «Психічне та фізичне насильство над особистістю». *Безпека життєдіяльності*. 2005. № 1. – С. 35 – 39.
20. Єфімова Г О. Соціальна робота з жінками, які постраждали від насильства в сім'ї. *Соціально-психологічний та філософський підхід до проблем сучасного суспільства* : матеріали наукової конференції. м. Сєверодонецьк, 8 лютого - 1 березня 2016 р. Сєверодонецьк. 2016. С. 139-142.

21. Грабська І. А. Насильство у подружніх стосунках: зарубіжний досвід досліджень та консультування. *Практична психологія та соціальна робота*. 1998. № 9-10. С. 20 – 25.

22. Етимологія насильства над жінкою в сім'ї. *Соціальна робота в Україні на початку XXI століття: проблеми теорії і практики* : матер. доповідей на міжнар. наук.-практ. конференції м. Київ (29-31 жовтня 2002 р.). Київ, 2002. С. 119–130.

23. Забеліна Т.А. Жінка та насильство / Т. А. Забеліна. Москва : ЭКСМО-Пресс, 2001. С. 105

24. Закон про протидію домашньому насильству. URL: zakon.rada.gov.ua/go/2229-19. (дата звернення 21.11.2020).

25. Кінаш Я. Насильство в сім'ї: реалії сьогодення. *Право України*. – 2011. – № 11/12. – С. 170– 175.

26. Колінько О. О. Жінка як жертва доведення до самогубства / О. О. Колінько. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 4. С. 319–322.

27. Колос Л. Є. Насильство щодо жінок і вироблення концепції його подолання / Л. Є. Колос. *Дотримання прав жінок та завдання правоохоронних органів України* : зб. наук. ст. / Ун-т внутр. справ ; Ла Страда Україна. Харків : Регіон-інформ, 1999. С. 58–68.

28. Колесник Л. А. 25 листопада – Міжнародний день боротьби за ліквідацію насильства по відношенню до жінок / Л. А. Колесник, С. М. Павлюк. Новоград-Волинський медичний коледж : URL: <http://nvmk.org.ua/579-25-listopada-mizhнародniy-den-borotbi-zaliquidaciyu-nasilstva-po-vidnoshennyu-do-zhinok.html>. (дата звернення 23.11.2020)

26. Кальницька К. О. Особливості соціально-психологічної роботи з жінками, жертвами насильства в сім'ї / К. О. Кальницька // *Соціальна робота як чинник гуманізації суспільного буття: Український та ВІСНИК №121 148 міжнародний досвід: Тези доповідей та виступів Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Чернігів, 3-4 грудня 2010 року)*: – Чернігів : ЧДІЕУ, 2011. – С. 114-120.

27. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок : від 18 груд. 1979 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207.

28. Кальницька К. О., Кальницька Ю. С. Особливості роботи з чоловіками як стратегія протидії насильству в сім'ї / К.О. Кальницька, Ю.С. Кальницька. *Безпека життєдіяльності жінок і чоловіків: гендерний аспект*. Матеріали обласної наук.-практ. конференції. Чернігів : ЧДПУ, 2007. С. 107-113.

29. Кальницька Ю. С. Модель кризового центру для жінок, які зазнали насильства в сім'ї / Ю. С. Кальницька. *Соціальна політика та соціальна робота*. 2005. №4. С. 91-102.

30. Капська А. Й. Соціальна робота : навчальний посібник. Київ: Центр навчальної літератури, 2005. 328 с.

31. Карпенко О. Г. Професійне становлення соціального працівника: Навчально-методичний посібник. Київ.: ДЦССМ, 2004. 164 с.34. Луняк М. Насильство як правова та філософська проблема / М. Луняк . *Право України*. 2002. № 7. С. 99–101.

32. Колінько О. О. Жінка як жертва доведення до самогубства /О. О. Колінько//Часопис Київського університету права. – 2012. - № 4. – С. 319-322.

33. Луняк М. Насильство як правова та філософська проблема/М. Луняк//Право України. – 2002. - № 7. – С. 99-101.

34. Левченко К. Б. Статистичний вимір виконання Закону України «Про попередження насильства в сім'ї» / К. Б. Левченко. *Форум права*. 2011. №3. С.456–462. URL:http://nbuv.gov.ua/jpdf/FP_index.htm_2011_3_75.pdf (дата звернення 23.11.2020).

35. Мінакова К. Основні соціально-педагогічні та психологічні характеристики жінки - жертви сімейного насилля. *Соціальна педагогіка*. 2005. №2. С. 43-47.

36. Мустафаєв Г. Ю. Методичний посібник для фахівців, які впроваджують корекційні програми для осіб, які вчинили насильство в сім'ї / Укладачі : Мустафаєв Г. Ю., Довгаль І. І. Київ : [б.в.], 2011. 192 с.

37. Малкина-Пых И. Г. Виктимология. Психология поведения жертвы : учебное пособие. Москва : Эксмо. 2010. С. 864.

38. Методичний посібник для фахівців, які впроваджують корекційні програми для осіб, які вчинили насильство в сім'ї / Г. Ю. Мустафаєв, І. І. Довгаль. Київ, 2011. 192 с.

39. Методичні рекомендації щодо запобігання та протидії насильству
URL: <https://zakon.rada.gov.ua>

40. Методичні рекомендації щодо організації проходження корекційних програм особами, які вчиняють насильство в сім'ї. URL: http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/article?art_id=163991&cat_id=163976 (дата звернення 22.11.2020).

41. Насильству немає виправдання : добірка матеріалів на допомогу протидії насиллю / Сумська обл. універс. наук. б-ка; уклад. Т.І. Касьяненко, Ж.П. Швачко - Суми, 2017. - 33 с..

42. Насильство в сім'ї та діяльність органів внутрішніх справ щодо його подолання : навч.-метод. посіб. / уклад.: Запорожцев А. В., Лабунь А. В., Заброта Д. Г. та ін. – Київ [б.в.], 2012. – 246 с.

43. Насильство у сім'ї і протидія дільничних. *Іменем Закону*. 2004. № 51 (5439). 24-30 груд. С. 6.

44. Предместніков О. Г. Насильство в сім'ї як злочин: причини, виявлення і розслідування (Тактико-психологічні основи): монографія/О. Г. Предместніков,; МВС України, херсон. Юрид. Ін-т Харків. Нац. ун-ту внутр. Справ. – Херсон: Айлант, 2008-172 с.

45. Про попередження насильства в сім'ї : Закон України від 15 листоп. 2001 р. № 2789-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 10. Ст. 70.

46. Предместніков О. Г. Насильство в сім'ї як злочин: причини, виявлення і розслідування (Тактикопсихологічні основи) : монографія / О. Г.

Предместніков ; МВС України, Херсон. юрид. ін-т Харків. Нац. ун-ту внутр. справ. Херсон : Айлант, 2008. 172 с.

47. Правові та кримінологічні засади запобігання насильству в сім'ї : навч. посіб. / за заг. ред. О. М. Джузі, І. В. Опришка, О. Г. Кулика. Київ : [Нац. акад. внутр. справ України], 2005. – 124 с.

48. «Про запобігання та протидію домашньому насильству» Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» № 2229-VIII від 7 грудня 2017 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19> (дата звернення : 15.11.2019).

49. Попередження домашнього насильства щодо дівчат та жінок у м. Києві: модель, особливості, перспективи / Я. І. Бордіян, Т. В. Журавель, О. Л. Кулаковська та ін. Київ : «ВБ «Калита». 2017. С. 98.

50. Програма корекційної роботи з особами, які вчинили насильство в сім'ї, та основні засади її реалізації. URL: <http://www.osce.org/node/75925>

51. Проект Програми для дівчат (14-18 років) та жінок, які пережили насильство або належать до групи ризику / В. М. Бондаровська, Т. В. Журавель, О. Я. Куриленко та ін. "Українська фундація громадського здоров'я", 2013. 454 с.

46. Савчук О. М. Соціально-психологічна корекція стану співзалежних жінок, які зазнали насильства в сім'ї : автореф. дис... канд. психол. наук: спец. 19.00.05 – "Соціальна психологія; психологія соціальної роботи" / О. М. Савчук. К., 2005. 20 с.

47. Світ без насильства : методичний посібник для фахівців з питань попередження насильства в сім'ї / І.Є. Куратченко, Н.В. Заїка, А. М. Гришина, В.М. Дуднік. Запоріжжя, 2010. 42 с.

48. Скорупска А. Интервенционная программа для виновников домашнего насилия / А. Скорупска, Д. Сковроньски. Львов : Центр "Дорога", 2007. 108 с.

49. Технологии социальной работы: учебн. под общ. ред. проф. Е. И. Холостовой. Москва: ИНФРА, 2001. 400с. Серия "Высшее образование".

49. Трохим І. Б. Подолання насильства в сім'ї: укр. та міжнародний досвід. Західноукраїнський центр «Жіночі перспективи». – Л.: Вид-во Нац. ун-ту «Львів. політехніка», 2007. – 111 с.
50. Тунтуєва С. В. Соціально-педагогічна робота з особами, постраждалими від насильства сім'ї : навч.-метод. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Старобільськ : ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка». 2015. С. 172.
51. Фролова С. В. Психология и психотерапия психотравмирующих состояний у женщин, переживших насилие в семье. *Журнал прикладной психологии. Клиническая психология*. 2004. № 4-5. С. 58 – 63.
52. Фуркало В. І. Філософський аналіз проблеми насильства і ненасильства в суспільному розвитку : автореф. дис., канд. філософ. наук : 09.00.03 / Львівський державний університет імені Івана Франка. Львів. 1998. С. 20.
53. Харькова Т. М. Соціально-педагогічний аналіз проблеми сімейного насилля / Т. М. Харькова. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Серія : Соціально-педагогічна. 2009. Вип. 13. С. 239–247.
54. Шинкаренко О. Психологічні особливості жертв подружнього насильства: основні напрямки психокорекційного втручання. *Практична психологія та соціальна робота*. 2000. № 3. С. 25 – 28.
55. Шахрай В. М. Технології соціальної роботи : Навчальний посібник / В. М. Шахрай. Київ : Центр навчальної літератури. 2006. 464 с.
56. Насильство у сім'ї і протидія дільничних. *Іменем Закону*. 2004. № 51 (5439). 24-30 груд. С. 6.
57. Шведова Н. О. Про насильство щодо жінок / Н. О. Шведова. *Насильство і соціальні зміни*. Київ, 2000. № 2-3. С. 38–53.
58. Шаргородська С. Насилля в сім'ї : види, наслідки, шляхи подолання / С. Шаргородська. *Соціальний педагог*. 2007. № 2. С. 14–16.
59. Юрків Я. І. Насильство дітей у сім'ї як соціально-педагогічна проблема / Я. І. Юрків. *Науковий вісник Ужгородського університету* :

Серія: Педагогіка. Соціальна робота / гол. ред. І. В. Козубовська. Ужгород : Говерла, 2013. Вип. 28. С. 185–189.

60. Шипунова Т. В. Агрессия и насилие как элементы социокультурной реальности / Т. В. Шипунова. *Социологические исследования*. 2002. № 5. С. 67–76.

61. Юрків Я.І. Сутність та зміст соціального феномену "насильство в сім'ї" // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія "Педагогіка, соціальна робота". - Випуск 27. - С. 234.

**Декларація
академічної доброчесності
здобувача ступеня вищої освіти ЗНУ**

Я, Фука-Дубина Анжела Рустемівна, студент 2 курсу магістратури , форми навчання заочної, факультету соціології та управління, спеціальність «соціальна робота», адреса електронної пошти fukaanzela@gmail.com,

– підтверджую, що написана мною кваліфікаційна робота на тему «Соціальна робота з профілактики сімейного насильства над жінками» відповідає вимогам академічної доброчесності та не містить порушень, що визначені у ст. 42 Закону України «Про освіту», зі змістом яких ознайомлений;

– заявляю, що надана мною для перевірки електронна версія роботи є ідентичною її друкованій версії;

– згодна на перевірку моєї роботи на відповідність критеріям академічної доброчесності у будь-який спосіб, у тому числі за допомогою інтернет-системи, а також на архівування моєї роботи в базі даних цієї системи.

Дата _____ Підпис _____ ПІБ (студент) Фука-Дубина А.Р.

Дата _____ Підпис _____ ПІБ (науковий керівник) Капріцин І.І.